

Research Paper

Recreation of the Discourse of Political Thought in Ancient Iran: Emergence, Evolution, and Continuity*Ehsan Kazemi¹ Iraj Varfinezhad² Farshad Roomi³

1. Assistant Professor of Political Science, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

2. Assistant Professor of History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

3. Associate Professor of International Relations, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2025.544>

Receive Date: 03 February 2025

Revise Date: 14 April 2025

Accept Date: 10 June 2025

©2021 by the authors. Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

The concept of Iranian identity and its role in the formation and continuity of Iranian culture and civilization is a determining subject in understanding the past history and the theoretical and political approaches to the future of Iran. In this context, the aim of this research is to recreate the political discourse of Iran through the articulation of its fundamental elements. The main issue is to examine the possibility and manner of the formation of the discourse governing political thought in ancient Iran. A possible response to this is that "the recreation of the discourse of political thought in ancient Iran, centered around the concept of the ideal king, becomes feasible in such a way that this concept serves as the connecting point of the discursive components referred to as the Iranshahr discourse."

Methodology

In this research, a discourse analysis methodology is specifically employed, focusing on the ideas of Foucault, Laclau, and Mouffe. The starting point for understanding the emergence of discourse theory is the acceptance of the notion that human communication with reality and its representation is always mediated through language, which is by no means a pre-existing reality. In fact, both representations and meanings are real, and physical phenomena exist, but they only acquire meaning through language and its meaningful systems (discourses). From this perspective, the formation and transformation of political thought does not occur in isolation; rather, political thought transitions from one discursive realm to another in critical conditions where it is unable to reconstruct itself. The following figure provides a clearer illustration of how the formation and transformation processes in the discourses of political thought occur:

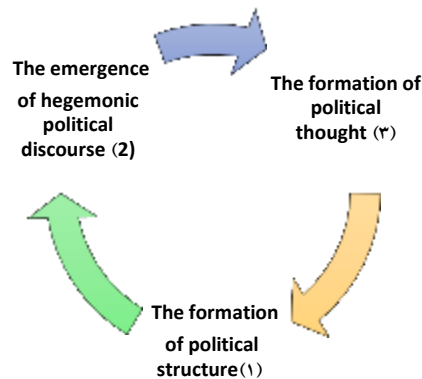
* Corresponding Author:

Ehsan Kazemi, Ph.D.

E-mail: e.kazemi@scu.ac.ir

Figure 1. The cycle and process of formation of political thought

Source: authors

The diagram illustrates that the formation of the political structure (1) leads to the emergence of a hegemonic political discourse (2), and this hegemonic discourse lays the groundwork for the development of a political thought (3) that supports the prevailing discourse and political structure. In other words, the ruling power produces political knowledge that legitimizes the hegemonic discourse. In fact, the ruling power first generates the hegemonic political discourse, and then this very hegemonic political discourse becomes the source of meaning, sustenance, and legitimacy for the ruling power and political structure.

Results and Discussion

The self-awareness of Iranshahr not only shaped the political structure and order but also led to the formation of a unique political discourse and thought in ancient Iran. This discourse has contributed to the geographical, cultural, and political continuity of Iran throughout history. Moreover, the spirit of Iranshahr has continued to thrive in a new form as it transitioned from ancient times to later periods. In other words, the discourse of Iranshahr has had a constant aspect that has persisted throughout history, as well as a variable aspect that reflects the coexistence of Iranshahr's discourse with competing discourses.

Conclusion

The discourse of Iranian identity did not die with the collapse of the Sasanian monarchy; rather, its spirit continues to live on in a new form. The discourse of Iranian identity, as the prevailing spirit over Iran, has ensured the geographical, cultural, and political continuity of Iran throughout history. Even with the emergence and expansion of the powerful Islamic discourse, the Iranian identity discourse was able to "resist" in such a way that it was revived by the thinkers and elites of that period during the hegemony of Islamic discourse. To the extent that the rise of the Safavid Empire can be interpreted as a result of the revival and revitalization of the Iranian identity discourse, combined with the religious foundations of Shia Islam.

Keywords: Ancient Iran, Political Thought, Iranian Identity, Sassanids, Empire, Discourse

References

- Ahmedvand, Shoja, Eslami, Ruhollah (2022). *Andishe-ye Siyasi dar Iran Bastan* [Political Thought in Ancient Iran], Tehran: Samt. (In Persian)
- Ahmedvand, Shoja, Bakhshi, Mehdi (2022). "Barresi-ye Zamini va Paradaym-e Zabani dar Andishe-ye Siyasi-ye Zartosht" [A Study of the Context and Linguistic Paradigm in Zoroaster's Political Thought], *Do Fasname-ye Pazhuhesh-e Siyasat-e Nazari* [Theoretical Politics Research Quarterly], No. 31, pp. 139-163. (In Persian)
- Ahmedvand, Shoja, Bardbar, Ahmadreza (2019). "Mabani-ye Dini-ye Dowlat dar Iran Bastan az Dowre-ye Asatiri ta Dowlat-e Hakhamaneshian" [Religious Foundations of Government in Ancient Iran from the Mythical Period to the Achaemenid State], *Fasname-ye Dowlat-Pazhuhi* [State Research Quarterly], Vol. 5, No. 19, pp. 81-106. (In Persian)
- Eslami, Ruhollah (2015). *Hokumatmandi-ye Iranshahr: Tadawom-e Technologyha-ye Ghodrat dar Iran* [Iran-Shahr Governance: Continuity of Power Technologies in Iran], Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad Press. (In Persian)
- Eslami, Ruhollah (2019). *Shokuh va Zaval-e Siyasat dar Andishe-ye Iranshahr* [The Glory and Decline of Politics in Iranshahr Thought], Mashhad: Ferdowsi University. (In Persian)
- Avesta (2006). Compiler and Researcher: Jalil Dustkhah, Tehran: Morvarid. (In Persian)
- Boyce, Mary (2002). *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, Translator: Askar Bahrami, Tehran: Qoqnoos Publishing, 2nd ed. (In Persian)
- Beyhaqi, Abolfazl (2004). *Tarikh-e Mas'udi*, Corrected by Dr. Ali-Akbar Fayaz, Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad Press. (In Persian)
- Puladi, Kamal (2006). *Tarikh-e Andishe-ye Siyasi dar Iran va Islam* [History of Political Thought in Iran and Islam], Tehran: Markaz. (In Persian)
- Pirnia, Hassan (1998). *Asr-e Asatiri-ye Tarikh-e Iran* [The Mythical Age of Iranian History], Edited by Sirus Izadi, Tehran: Hirmand Publishing, 1st ed. (In Persian)
- Piruyan, William (2013). *Seyr-e Tahavvol-e Andishe-ye Siyasi dar Sharq-e Bastan* [The Evolution of Political Thought in Ancient East], Tehran: Samt. (In Persian)
- Tajik, Mohammadreza (2011). *Pasasiyasat; Nazariye va Ravash* [Post-Politics;

- Theory and Method], Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Tajik, Mohammadreza (2000). *Gofteman va Tahlil-e Goftemani [Discourse and Discourse Analysis]*, Tehran: Farhang-e Gofteman Publishing. (In Persian)
- Tansar (1975). *Nameh-ye Tansar be Gushnasp*, Corrected by Mojtaba Minovi, Tehran: Khwarazmi Publishing. (In Persian)
- Tadayyon-Rad, Ali, Najafpour, Sara (2022). "Nameh'i baray-e Iran; Barresi-ye Nesbat-e Din, Siyasat va Irangarayi dar Nameh-ye Tansar be Goshnasp dar Charchub-e Ara-ye Makiaveli" [A Letter for Iran; Investigating the Relationship Between Religion, Politics, and Iranism in Tansar's Letter to Goshnasp within Machiavelli's Views], *Do Fasname-ye Pazhuhesh-e Siyasat-e Nazari [Theoretical Politics Research Quarterly]*, No. 32, pp. 231-263. (In Persian)
- Tavan, Hassan et al. (2022). "Saresht-e Aqlani Shodan dar Gozar az Iran Bastan be Iran Eslami; Gozar az Jahanbini-ye Ostureh'i be Jahanbini-ye Dini" [The Nature of Rationalization in the Transition from Ancient Iran to Islamic Iran; Transition from Mythical Worldview to Religious Worldview], *Pazhuheshname-ye Olum-e Siyasi [Political Science Research Journal]*, No. 4, Series 68, pp. 159-186. (In Persian)
- Jam'i az Nevisandegan (2022). *Andishe va Siyasat dar Iran Bastan, Jeld-e Avval [Thought and Politics in Ancient Iran, Vol. 1]*, Tehran: Institute for Cultural and Social Studies. (In Persian)
- Jam'i az Nevisandegan (2022). *Andishe va Siyasat dar Iran Bastan, Jeld-e Chaharom [Thought and Politics in Ancient Iran, Vol. 4]*, Tehran: Institute for Cultural and Social Studies. (In Persian)
- Jam'i az Nevisandegan (2022). *Andishe va Siyasat dar Iran Bastan, Jeld-e Dovvom [Thought and Politics in Ancient Iran, Vol. 2]*, Tehran: Institute for Cultural and Social Studies. (In Persian)
- Jam'i az Nevisandegan (2022). *Andishe va Siyasat dar Iran Bastan, Jeld-e Sevvom [Thought and Politics in Ancient Iran, Vol. 3]*, Tehran: Institute for Cultural and Social Studies. (In Persian)
- Hosseinkhani, Elham, Imam Jomehzadeh, Seyed Javad (2017). "Tahlil-e Goftemani-ye Abr-Gofteman-e Andishe-ye Siyasi-ye Iranshahr" [Discourse Analysis of the Over-Discourse of Iranshahr Political Thought], *Fasname-ye Pazhuheshhaye Siyasi va Beynolmelali [Quarterly Journal of Political and International Studies]*, Vol. 8, No. 33, pp. 329-361. (In Persian)
- Hosseinzadeh, Mohammad Ali (2010). *Islam-e Siyasi dar Iran [Political Islam in*

- Iran], Qom: Mofid University. (In Persian)
- Hosseinzadeh, Mohammad Ali, Rezaeipanah, Amir (2016). "Keyfiyat-e Baznamayi-ye Andishe-ye Iranshahr dar Sonnat-e Tarikhnegari-ye Asr-e Safavi (Mabani-ye Takvin-e Dogarbarah-e Amr-e Siyasi)" [The Quality of Representation of Iranshahr Thought in Safavid Era Historiography (Foundations of Re-formation of the Political Affair)], *Do Faslname-ye Tarikhname-ye Iran Ba'd az Islam* [Quarterly Journal of Iranian History After Islam], Vol. 7, No. 13, pp. 51-79. (In Persian)
- Haqiqat, Seyed Sadeq (2013). "Tarikh-e Aqaed, Tarikh-e Fekri va Motaleat-e Siyasi" [History of Beliefs, Intellectual History, and Political Studies], *Pazhuhesh-e Siyasat-e Nazari* [Theoretical Politics Research], No. 14, pp. 143-163. (In Persian)
- Khorramshad, Mohammad Baqer, Eslami, Ruhollah (2013). "Faraz va Forud-e Hokumatmandi dar Asr-e Sasaniyan (Nameh-ye Tansar va Karname-ye Ardashir Babakan)" [The Rise and Fall of Governance in the Sasanian Era (Tansar's Letter and Karnameh-e Ardashir Babakan)], *Faslname-ye Jostarhay-e Siyasi-ye Moaser* [Contemporary Political Essays Quarterly], Vol. 4, No. 8. (In Persian)
- Dalen, Ashk (n.d.). "Falsafe dar Iran Bastan; Aghaz va Anjam" [Philosophy in Ancient Iran; Beginning and End], *Faslname-ye Elm-e Takhassosi-ye Etela'at-e Hikmat va Ma'refat* [Specialized Quarterly of Information of Wisdom and Knowledge], pp. 42-49. (In Persian)
- Rajaei, Farhang (2016). *Tahavvol-e Andishe-ye Siyasi dar Sharq-e Bastan* [The Evolution of Political Thought in the Ancient East], Tehran: Qoumes. (In Persian)
- Rostamvandi, Taqi (2008). "Az va Dad: Asib-shenasi-ye Siyasi-ye Shahriyari dar Shahname-ye Ferdowsi" [Greed and Justice: Political Pathology of Kingship in Ferdowsi's Shahnameh], *Do Faslname-ye Takhassosi-ye Pazhuhesh-e Siyasat-e Nazari* [Specialized Quarterly of Theoretical Politics Research], pp. 1-19. (In Persian)
- Rastegar Fasaee, Mansour (2002). *Ferdowsi va Hoviyat Shenasi-ye Irani* [Ferdowsi and Iranian Identity], Tehran: Tarh-e Now. (In Persian)
- Ranbar Jamali-Abadi, Atefeh (2021). "Barresi-ye Mazmun-e Taqabol-e Kherad va Az dar Andishe-ye Iranshahr va Tadawom-e An dar Bastar-e Siyasi-ye Revayat-e Samak-e Ayyar" [A Study of the Theme of the Confrontation Between Wisdom and Greed in Iranshahr Thought and Its Continuation in the Political Context of the Samak-e Ayyar Narrative], *Pazhuhesh dar Tarikh* [Research in

- History], No. 30, pp. 1-25. (In Persian)
- Zare, Ali (2024). "Seyr-e Tafakkor-e Falsafi dar Iran Bastan ba Takye bar Ta'sir-e Zartosht" [The Course of Philosophical Thought in Ancient Iran with Emphasis on the Influence of Zoroaster], *Nashriye-ye Tarikh-Pazhuhi [History Research Journal]*, No. 73, pp. 48-62. (In Persian)
- Shalchian, Ali (2019). "Hikmat va Falsafe dar Iran Bastan" [Wisdom and Philosophy in Ancient Iran], Available at: <https://radiofarhang.ir/NewsDetails/?m=060001&n=403977>. (In Persian)
- Shahnameh Ferdowsi (1974). Corrected by Jules Mohl, Tehran: [n.p.]. (In Persian)
- Shams, Esmaeil, Yazdani, Sohrab (2005). "Barresi-ye Mafhum-e Iran Zamin va Naqsh-e An dar Ellat-e Vojudi-ye Dowlat-Mellat-e Iran" [Investigation of the Concept of Iran-Zamin and Its Role in the Raison d'Être of the Iran Nation-State], *Fasname-ye Barnamehrizi va Amayesh-e Faza [Quarterly Journal of Planning and Spatial Organization]*, Vol. 9, No. 1, pp. 77-96. (In Persian)
- Siami-an Gorji, Zuhair et al. (2017). "Mabani-ye Keyhanshenakhti-ye Andishe-ye Siyasi-ye Iranshahr, ba Takid bar Manabe-e Zartoshti" [Cosmological Foundations of Iranshahr Political Thought, with Emphasis on Zoroastrian Sources], *Fasname-ye Motale'at-e Tarikh-e Farhangi; Pazhuheshname-ye Anjoman-e Irani-ye Tarikh [Quarterly Journal of Cultural History Studies; Research Journal of the Iranian History Association]*, No. 31, pp. 107-128. (In Persian)
- Tabatabai, Seyed Javad (2021). *Dar Amadi Falsafi bar Tarikh-e Andishe-ye Siyasi dar Iran [A Philosophical Introduction to the History of Political Thought in Iran]*, Tehran: Kavir. (In Persian)
- Tabatabai, Seyed Javad (2001). *Dibacheh'i bar Nazariye-ye Enhitat-e Iran [An Introduction to the Theory of Iran's Decline]*, Tehran: Negah-e Moaser. (In Persian)
- Tabatabai, Seyed Javad (2006). *Khajeh Nezam-ol-Molk*, Tabriz: Sotoudeh Publications. (In Persian)
- Alam, Abdolrahman, Pour Pasha Kassin, Ali (2017). "Mafhum-e Dowlat dar Andishe-ye Siyasi-ye Iran Dowre-ye Qadim" [The Concept of State in Ancient Iranian Political Thought], *Fasname-ye Siyasat [Politics Quarterly]*, Vol. 47, No. 1, pp. 99-118. (In Persian)
- Abbasi, Moslem (2015). *Tahavvol-e Andishe-ye Siyasi dar Iran Bastan [The*

Evolution of Political Thought in Ancient Iran], Tehran: Negah-e Moaser Publishing. (In Persian)

Azdanlou, Hamid (2001). *Gofteman va Jame'e* [Discourse and Society], Tehran: Ney Publishing. (In Persian)

Farrokhi, Hossein (2007). "Ta'ammoli bar Mafhum-e "Farreh" va Karkard-e An - Hall-e Mas'aleh-ye Mashru'iyat-e Ghodrat dar Iran Bastan" [A Reflection on the Concept of "Farreh" and its Function - Solving the Problem of Legitimacy of Power in Ancient Iran], *Hafez Mordad* [Hafez August], No. 43. (In Persian)

Faranbagh Dadegi (2001). *Bondaheshn, Efforts by Mehrdad Bahar*, Tehran: Tous Publishing, 2nd ed. (In Persian)

Ferdowsi (1974). *Shahnameh*, Corrected by Jules Mohl, Tehran: [n.p.]. (In Persian)

Farahvashi, Bahram (1995). *Iranvij*, Tehran: Tehran University Press, 1st ed. (In Persian)

Farahmand, Ali (n.d.). "Khastgah-e Siyasat; Iran ya Yunan?" [The Origin of Politics; Iran or Greece?], *Majaleh-ye Etela'at-e Siyasi-Eqtessadi* [Political-Economic Information Journal], pp. 241-242. (In Persian)

Fazli-Nejad, Ahmad (2012). "Ravand-e Takvin va Takamol-e Mafhum-e Iran dar Gozar az Asr-e Asatiri be Dowran-e Tarikhi" [The Process of Formation and Evolution of the Concept of Iran from the Mythical Age to the Historical Era], *Fasname-ye Motale'at-e Melli* [National Studies Quarterly], Vol. 13, No. 4, pp. 31-54. (In Persian)

Firahi, Davood (2009). *Ghodrat, Danesh, Mashru'iyat dar Islam* [Power, Knowledge, Legitimacy in Islam], Tehran: Ney. (In Persian)

Qaderi, Hatam, Rostamvandi, Taqi (2006). "Andishe-ye Iranshahr; Mokhtasat va Mollafehaye Mafhumi" [Iranshahr Thought; Characteristics and Conceptual Components], *Fasname-ye Olum-e Ensani-ye Daneshgah-e Al-Zahra* (S) [Quarterly Journal of Humanities, Al-Zahra University], Vol. 16, No. 59, pp. 123-148. (In Persian)

Kazemi, Ehsan, Rumi, Farshad (2019). *Bazafarini-ye Goftemani-ye Nazariye-ye Siyasi; az Yunan Bastan ta Post Modernism* [Discursive Re-creation of Political Theory; From Ancient Greece to Postmodernism], Tehran: Aghl-e Sorkh. (In Persian)

Kassraei, Mohammad Salar, Pouzesh Shirazi, Ali (2008). "Nazariye-ye Gofteman-e Laclau va Mouffe; Abzari Karamad dar Fahm va Tabyin-e

Padidehaye Siyasi" [Laclau and Mouffe's Discourse Theory; An Effective Tool for Understanding and Explaining Political Phenomena], *Faslname-ye Siyasat* [Politics Quarterly], Vol. 39, No. 3, pp. 339-360. (In Persian)

Kassraei, Mohammad Salar (2010). "Farmandeh-ravayi-ye To'aman: Hokumat va Mashru'iyat dar Iran Bastan" [Dual Sovereignty: Governance and Legitimacy in Ancient Iran], *Faslname-ye Siyasat* [Politics Quarterly], Vol. 40, No. 2, pp. 189-208. (In Persian)

Kalantari, Abdolhossein (2012). *Gofteman az Seh Manzar; Zabanshenakhti, Falsafi va Jame'eshenakhti* [Discourse from Three Perspectives; Linguistic, Philosophical, and Sociological], Tehran: Nashr-e Jame'eshenasan. (In Persian)

Kourt, Amelie (2006). *Hakhamaneshian* [The Achaemenids], Translator: Morteza Saqebfar, Tehran: Qoqnoos. (In Persian)

Kuh Kon, Mahmud Reza (2016). "Barresi-ye Ta'sir-e Yektagarayi-ye Ayin-e Zartosht bar Tafakkor-e Siyasi dar Iran" [A Study of the Impact of Zoroastrian Monotheism on Political Thought in Iran], *Congere-ye Beynolmelali-ye Olum-e Eslami, Olum-e Ensani* [International Congress of Islamic Sciences, Humanities]. (In Persian)

Kuh Kon, Mahmud Reza (2017). *Iranshahr: Ravand-e Tabyin-e Andishe-ye Siyasi-ye Iranshahr (Iran Bastan)* [Iranshahr: The Process of Explaining Iranshahr Political Thought (Ancient Iran)], Tehran: Daftar-e Pazhuheshhaye Farhangi. (In Persian)

Gilani, Najm al-Din, Faraji Nasiri, Shahriar (n.d.). "Andishe-ye Siyasi-ye Khajeh Nezam-ol-Molk: Talfiqi az Irangarayi va Eslamgarayi" [Political Thought of Khajeh Nezam-ol-Molk: A Combination of Iranianism and Islamism], [n.p.]. (In Persian)

Mojtahedzadeh, Pirouz (2013). "Peydayesh-e Hoviyat-e Irani va Tatavvor-e Mafhum-e Keshvar State dar Iran" [The Emergence of Iranian Identity and the Evolution of the Concept of the State in Iran], *Pazhuheshhaye Joghrafiya-ye Ensani* [Human Geography Research], Vol. 45, No. 2, pp. 121-138. (In Persian)

Mashkour, Mohammad Javad (2002). *Tarikh-e Iran Zamin* [History of Iran], Tehran: Saffar Publishing, 7th ed. (In Persian)

Mansourzadeh, Mohammad Baqer, Amini, Ali Akbar (2020). "Barresi-ye Moqayese'i-ye Mafhum-e Adalat dar Andishe-ye Iranshahr va Enqelab-e Eslami" [A Comparative Study of the Concept of Justice in Iranshahr Thought and the Islamic Revolution], *Faslname-ye Rahyaft-e Enqelab-e Eslami* [Quarterly Journal

- of Islamic Revolution Approach], Vol. 14, No. 50, pp. 83-102. (In Persian)
- Weishöfer, Josef (1998). *Iran-e Bastan [Ancient Iran]*, Translator: Morteza Saqebfar, Tehran: Qoqnoos Publishing, 2nd ed. (In Persian)
- Herodotus (1983). *Tarikh-e Herodotus [The Histories of Herodotus]*, Translator: Vahid Mazandarani, Tehran: Elmi Farhangi Publishing. (In Persian)
- Hinnells, John (2012). *Shenakht-e Asatir-e Iran [Persian Mythology]*, Translator: Zhaleh Amouzgar and Ahmad Tafazzoli, Tehran: Cheshmeh Publishing, 16th ed. (In Persian)
- Hintze, Walter (2009). *Darius and the Iranians*, Translator: Parviz Rajabi, Tehran: Mahi Publishing. (In Persian)
- Yashts (2015). Collected and Compiled by Ebrahim Pourdavoud, Tehran: Agah Publications, 1st ed. (In Persian)
- Jorgensen, Marianne, Phillips, Louise (2010). *Nazariye va Ravash dar Tahlil-e Gofteman [Discourse Analysis as Theory and Method]*, Translator: Hadi Jalili, Tehran: Ney. (In Persian)
- Ferrero, Mario (2021-10-07). "From Polytheism to Monotheism: Zoroaster and Some Economic Theory". *Homo Oeconomicus*. Springer Science and Business Media LLC. doi:10.1007/s41412-021-00113-4. ISSN 0943-0180
- Soudavar, Abolala, (2005). *The Aura of Kings*, Houston: Mirak Publishers
- Malandra, William W, (1983). *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and the Achaemenid*, Minnesota Publications in the Humanities
- Yarshater, Ehsan (1983). *Cambridge History of Iran, Vol. III: Seleucid, Parthian and Sassanian Periods*, Cambridge University Press.

بازآفرینی گفتمانی اندیشه سیاسی در ایران باستان؛ پیدایش، تکامل، و تداوم

* احسان کاظمی^۱، ایرج ورفی نژاد^۲، فرشاد رومی^۳

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

۲. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

۳. دانشیار گروه روابط بین الملل، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult?ItemID=5795576760/4%>

20.1001.1.1735790.1403.20.1.6.3

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۲۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۰

اندریشه ایرانی شهری و جایگاه آن در تکوین و تداوم فرهنگ و تمدن ایرانی از موضوعات تعیین‌کننده در فهم تاریخ گذشته و رویکردهای نظری و سیاسی به آینده ایران است؛ بنابراین، فهم عناصر و دقایق اندیشه ایرانی شهری به مثابه منظومه‌ای فکری، از آغاز پیدایش تا تکوین و فرجام، موضوعی شایسته تأمل فراگیر است. در همین راستا، هدف پژوهش حاضر، بازسازی و بازآفرینی گفتمان سیاسی ایران شهر از طریق مفصل‌بندی عناصر بنیادین آن است. مسئله اصلی، بررسی امکان و چگونگی صورت‌بندی گفتمان حاکم بر اندیشه سیاسی در ایران باستان است. پاسخ احتمالی چنین است: «بازآفرینی گفتمانی اندیشه سیاسی ایران باستان با محوریت مفهوم «شاه آرمانی» امکان‌پذیر می‌شود؛ به این ترتیب که این مفهوم، نقطه اتصال و هم‌پیوندی اجزای گفتمانی است که از آن با عنوان «گفتمان ایرانی شهری» یاد می‌شود. یافته‌های پژوهش، حکایت از این دارد که خودآگاهی ایرانی شهری، نه تنها برساخته‌کننده ساخت و نظم سیاسی بوده، بلکه سبب تکوین گفتمان و اندیشه سیاسی منحصر به فرد در ایران باستان شده است. این گفتمان در طول تاریخ موجب استمرار جغرافیایی، فرهنگی، و سیاسی ایران شد؛ ضمن اینکه روح ایران شهر در گذار از دوره باستان به دوره‌های بعدی در کالبدی جدید به زیست خود ادامه داده است. به بیان روشن‌تر، گفتمان ایران شهر یک بُعد ثابت داشته که در طول تاریخ استمرار یافته و یک بُعد متغیر که نمود هم‌زیستی گفتمان ایران شهر با گفتمان‌های رقیب بوده است. در این پژوهش، از تحلیل گفتمان به مثابه روش و چارچوب نظری استفاده شده است.

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

ایران باستان، اندیشه سیاسی، ایران شهری، ساسانیان، شاهنشاهی، گفتمان

* نویسنده مسئول:

احسان کاظمی

پست الکترونیک: e.kazemi@scu.ac.ir

مقدمه

پژوهش‌های تاریخی، همیشه نقش منحصر به فردی در شکل‌گیری و تکامل فلسفه اجتماعی داشته‌اند. بخش مهمی از قوانین و قواعد اجتماعی امروز، در واقع، ثمره مطالعه و درس‌آموزی از تاریخ است. پژوهش در تاریخ ایران باستان، اگرچه به دلیل محدودیت منابع دشوار است، اما این کار، با همه این محدودیت‌ها، ضمن رمزگشایی از ظرفیت‌های تاریخ سیاسی ایران، می‌تواند الهام‌بخش اکنون و آینده ما باشد.

در این میان، پژوهش درباره تاریخ اندیشه سیاسی ایران می‌تواند موجب گذار فکری ما از «گفتمان مسلط یونانی» در حوزه اندیشه سیاسی به سرچشمه‌های اصیل سیاست‌ورزی ایرانی شود؛ از همین رو، برخی از این گزاره که «یونان، گهواره سیاست است»، گذار کرده و اعتقاد یافتند که «مهد سیاست اگر ایران نباشد، یونان هم نیست» (فرهمنند، بی تا، ۱۰۳).

در همین راستا، هدف پژوهش حاضر، صورت‌بندی گفتمان سیاسی ایران‌شهر از طریق مفصل‌بندی عناصر بنیادین آن است. مسئله اصلی، بررسی امکان و چگونگی صورت‌بندی گفتمان حاکم بر اندیشه سیاسی در ایران باستان است. پاسخ احتمالی چنین است: «صورت‌بندی گفتمانی اندیشه سیاسی ایران باستان با محوریت مفهوم شاه آرمانی امکان‌پذیر می‌شود؛ به این ترتیب که این مفهوم، نقطه اتصال و هم‌پیوندی اجزای گفتمانی است که از آن با عنوان گفتمان ایران‌شهری یاد می‌شود».

ساماندهی پژوهش این‌گونه است که در بخش نخست و دوم به ترتیب پیشینه، روش، و چارچوب نظری و در بخش سوم، کاربردی روش و چارچوب نظری تحلیل گفتمان در فهم چگونگی ظهور اندیشه سیاسی و ماهیت گفتمانی آن توضیح داده می‌شود. سپس، به صورت‌بندی گفتمان و مفصل‌بندی عناصر بنیادین اندیشه سیاسی ایران باستان در پرتو گفتمان ایران‌شهری پرداخته می‌شود. سرانجام، در بخش پایانی، منطق تحول یا تداوم در گفتمان ایران‌شهری توضیح داده می‌شود.

۱. پیشینه پژوهش

آثار فراوانی درباره اندیشه سیاسی در ایران باستان نوشته شده است. از جمله آثار مرتبط با موضوع پژوهش می‌توان به مجموعه چهارجلدی «اندیشه و سیاست در ایران باستان» (جمععی از نویسندگان، ۱۴۰۱)، «فره ایزدی در آیین پادشاهی ایران باستان» (سودآور، ۲۰۰۵)، «شکوه و زوال سیاست در اندیشه ایران‌شهری» (اسلامی، ۱۳۹۸)، «تاریخ اندیشه سیاسی در ایران و

اسلام» (پولادی، ۱۳۸۵)، «درآمدی فلسفی بر تاریخ اندیشه سیاسی در ایران» (طباطبایی، ۱۴۰۰)، «تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان» (رجایی، ۱۳۹۶)، «سیر تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان» (پیرویان، ۱۳۹۲)، «تحول اندیشه سیاسی در ایران باستان» (عباسی، ۱۳۹۴)، «اندیشه سیاسی در ایران باستان» (احمدوند و اسلامی، ۱۴۰۱)، «ایران‌شهر؛ روند تبیین اندیشه سیاسی ایران‌شهری» (کوه‌کن، ۱۳۹۶)، اشاره کرد.

در کنار کتاب‌های یادشده، مقاله‌های فراوانی نیز درباره اندیشه سیاسی ایران باستان نوشته شده است که دو دسته از آن‌ها را می‌توان از هم تفکیک کرد: یک دسته، مقاله‌هایی که کلیت اندیشه سیاسی در ایران باستان را مطالعه کرده‌اند و دسته دیگر، مقاله‌هایی که به شکل موردی، به بررسی مفاهیم خاصی از اندیشه سیاسی در ایران باستان پرداخته‌اند. از جمله مقاله‌های دسته نخست می‌توان به آثاری همچون «گذری به سیر اندیشه سیاسی ایرانیان و نظام آرمانی آن‌ها» (الهی، ۱۳۸۷)، «حکمت سیاسی در ایران باستان» (علیخانی، ۱۳۹۷)، «سیر تفکر فلسفی در ایران باستان با تکیه بر تأثیر زرتشت» (زارع، ۱۳۹۷) اشاره کرد. آثاری همچون «اندیشه ایران‌شهری؛ مختصات و مؤلفه‌های مفهومی» (قادری و رستم‌وندی، ۱۳۸۵)، «فیلسوف‌شاه افلاطونی و شاه آرمانی در ایران باستان» (احمدوند و بردبار، ۱۳۹۵)، «مفهوم دولت در اندیشه سیاسی ایران دوره قدیم» (عالم و پورپاشا کاسین، ۱۳۹۶)، «پدیدارشناسی فره در اوستا و شاهنامه» (اسلامی و بهرامی، ۱۳۹۴)، «فرمانروایی توأمان؛ حکومت و مشروعیت در ایران باستان» (کسرای، ۱۳۸۹) نیز از جمله مقاله‌های دسته دوم به‌شمار می‌آیند.

وجه تمایز این پژوهش با پژوهش‌های پیشین، روش‌شناسی متفاوت آن است؛ به گونه‌ای که با تکیه بر روش‌شناسی «تحلیل گفتمان»، افزون بر صورت‌بندی گفتمان سیاسی ایران‌شهری، مفصل‌بندی عناصر بنیادین این گفتمان با دال مرکزی نیز تسهیل شده است؛ بنابراین، پیوند منطقی مفاهیم بنیادین اندیشه سیاسی ایران باستان با گفتمان ایران‌شهری، برای نخستین بار در یک اثر پژوهشی تبیین شده است. همچنین، در اینجا ضروری به نظر می‌رسد که به‌طور خاص، وجه تمایز پژوهش با آثار ارزشمند سیدجواد طباطبایی، فیلسوف سیاسی ایران‌شهر، بیان شود. توضیح اینکه، هرچند طباطبایی در آثار خود از تحلیل گفتمان (تحلیل گفتار) به‌عنوان اسلوب بررسی نقادانه تاریخ اندیشه سیاسی نام برده است (طباطبایی، ۱۴۰۰، ۵)، اما دوره زمانی آثار طباطبایی پس از ایران باستان است؛ به گونه‌ای که وی درنگ چندانی در ایران باستان ندارد. از این جهت می‌توان گفت، این اثر، تکمیل‌کننده آثار موجود است.

۲. روش پژوهش

روش‌های متفاوتی برای فهم تاریخ اندیشه‌های سیاسی و ماهیت آن وجود دارد که از آن جمله می‌توان به «نظریه بحران اسپریگنز»، «نظریه هرمنوتیکی دیلتای، اسکینر، جان پوکاک، لاجوی، دان»، «نظریه استیوارت هیوز»، «نظریه لئو اشتراوس»، «نظریه آلن بلوم»، «نظریه پیکو پارخ» و سرانجام، «نظریه گفتمانی فوکو» اشاره کرد (ر.ک: حقیقت، ۱۳۹۲).

در این پژوهش به‌طور مشخص از روش‌شناسی تحلیل گفتمان با تمرکز بر اندیشه‌های فوکو^۱، لاکلاو^۲ و موف^۳ استفاده شده است. روش‌شناسی گفتمانی، نحله‌های متفاوتی را به‌خود دیده است که از سوسور تا فوکو، لاکلاو، و موف را دربر می‌گیرد؛ از همین رو، به‌منظور پرهیز از آشفتگی و تشویش نظری، بهره‌گیری پژوهش حاضر از نظریه گفتمان برای فهم مسئله پژوهش، به‌طور مشخص متمرکز بر نظریه‌های فوکو، لاکلاو و موف است.

مفهوم گفتمان در تاریخ نظام‌های اندیشگی غرب در دوران باستان، سده‌های میانه، و عصر مدرن، مورداستفاده اندیشمندان مختلف بوده است. این مفهوم بارها در آثار ماکیاولی، هابز، و روسو به‌کار رفته است؛ البته معنای آن در همه دوره‌ها به یک شکل دریافت نمی‌شد (عضدانلو، ۱۳۸۰، ۱۳). در یک جست‌وجوی دیرینه‌شناختی بر چگونگی ظهور این مفهوم، می‌توان از چندین بنیاد نظری در ظهور نظریه گفتمان سخن به‌میان آورد؛ به‌گونه‌ای که زبان‌شناسان از زلیک هریس، فیلسوفان از نیچه، ویتگنشتاین، هایدگر، و جامعه‌شناسان از آلتوسر به‌عنوان رگه‌های تئوریک نظریه گفتمان یاد می‌کنند (کلاتری، ۱۳۹۱، ۸-۷).

نقطه عزیمت درک چگونگی ظهور نظریه گفتمان، پذیرش این مسئله است که ارتباط انسان با واقعیت و بازنمایی آن، همیشه از راه زبان امکان‌پذیر می‌شود که به‌هیچ‌روی مانند واقعیت از پیش موجود نیست. در واقع، در بساختن واقعیت، زبان، نقش اصلی را ایفا می‌کند؛ البته این به این معنا نیست که واقعیت از پیش موجودی وجود ندارد. هم بازنمایی‌ها و معانی واقعی هستند و هم پدیده‌های فیزیکی وجود دارند، ولی تنها از طریق زبان و نظام‌های معنادار آن (گفتمان‌ها) معنا می‌یابند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹، ۲۹). با تحلیل فوکو از گفتمان، این مفهوم، تحول دیگر و معنای افزون‌تری می‌یابد. فوکو، گفتمان را پایه علوم انسانی می‌داند و هر

1. Foucault
2. Laclou
3. Mouffe

تفکری مبتنی بر ماهیت جهان‌شمول، کلیت، یا مرکزیت، به‌عنوان بنیانی برای اندیشه اجتماعی را نفی می‌کند. فوکو با به‌چالش کشیدن امکان وجود معانی اجتماعی یا ایده‌های خارج از گفتمان، بر این نظر بود که معنایی جز خود گفتمان وجود ندارد. هیچ حضور مطلق وجود ندارد، مگر بازنمایی؛ بازنمایی‌ای که جز از طریق زبان و گفتمان ممکن نیست. در نزد فوکو، زبان به‌عنوان سرمنشأ گفتمان، به‌مثابه عامل نخستین (مقدم)، تصویر و تعریف می‌شود (تاجیک، ۱۳۹۰، ۲۶۳).

درک فوکو از گفتمان، گسترده‌تر از تحلیل صرف ساختار زبان است. در نزد فوکو، دو تعریف از گفتمان وجود دارد: در مرحله نخست، گفتمان، حیثیت مستقلی پیدا می‌کند که نه تنها به زیست و قواعد دانش، بلکه به روندهای زبانی هم جهت و اعتبار می‌بخشد. در اینجا فوکو، درکی دیرینه‌شناختی از گفتمان ارائه می‌دهد؛ اما در دوره تبارشناسی، تلاش می‌کند از استقلال تشکل‌های گفتمانی بکاهد. در واقع، در اینجا فوکو می‌کوشد نوعی افسار بر لجام گسیختگی گفتمان بزند. به‌همین دلیل در دوره تبارشناسی در کنار مفهوم گفتمان، واژگانی چون «قدرت» اهمیت می‌یابند.

مفسران، نظام اندیشگی فوکو را به دو دوره دیرینه‌شناسی و تبارشناسی تقسیم‌بندی می‌کنند. پروبلماتیک دوره نخست فکری فوکو بر این مبناست که اساساً دانش و قواعد آن چگونه شکل می‌گیرند. در این دوره، فوکو به ما می‌گوید که هیچ چیز خارج از محضر گفتمان نمی‌تواند حضوری بیابد. گفتمان، پناهگاه و گهواره وجود و حضور چیزها و اشیا است. گفتمان، کهکشانی است که همه بر مدار آن طواف می‌کنند و درعین حال، همه اشیا به‌واسطه حضور گفتمان، همواره بازسازی و بازتعریف معنایی می‌شوند. در واقع، فوکو به تحلیل گفتمانی دانش و چگونگی شکل‌گیری آن توجه ویژه‌ای دارد. در دوره دوم، از حیثیت، اعتبار، و قدرت گفتمان در عالم انسانی کاسته می‌شود و فوکو قائل به وجود نظم سازمانی خارج از گفتمان می‌شود. در اینجا فوکو بر مؤلفه قدرت، به‌عنوان عامل بیرونی و حیات‌بخش گفتمان تأکید دارد و استقلال گفتمان از قدرت به‌چالش کشیده می‌شود.

در دوره پس از فوکو، لاکلاو و موف، تعریف جدیدی از گفتمان ارائه دادند؛ به‌گونه‌ای که درک فوکو، لاکلاو، و موف از گفتمان یکسان نیست. لاکلاو و موف با نقد برخی از وجوه نظام اندیشگی فوکو، طرحی نو از گفتمان ارائه دادند که کاربردها و تأثیرات سیاسی آن با وضوح بیشتری خود را نمایان می‌کند. لاکلاو و موف بر این نظرند که نظریه گفتمان می‌تواند چگونگی

و کیفیت ایجاد، کارکرد، و تحول اندیشه‌ها را همچون یک گفتمان که بر ساخته معانی و عملکردهای سیاسی است، تبیین کند. براساس دیدگاه آن‌ها، معانی کلمات، اشیاء، و اعمال اجتماعی در صورتی آشکار می‌شود که در عرصه و حوزه گفتمانی منحصر به فردی قرار یابند (فیرحی، ۱۳۸۸، ۵۵).

آنچه نظریه لاکلاو و موف را با نظریه‌های گفتمانی دیگر متفاوت می‌کند، بسط و گسترش نظری گفتمان از حوزه فلسفه و فرهنگ به جامعه و سیاست است (کسرایی و شیرازی، ۱۳۸۸، ۳۴۳). در واقع، لاکلاو و موف، گفتمان را از حوزه هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی صرف خارج و آن را به مثابه روش تحلیل مسائل سیاسی مطرح کردند؛ از همین رو، پیوند مفهوم گفتمان با سیاست، محصول نظریه‌های لاکلاو و موف به‌شمار می‌آید (تاجیک، ۱۳۷۹، ۱۳۵).

۳. کاربست تحلیل گفتمان برای فهم اندیشه سیاسی ایران باستان

با توجه به اینکه روش‌شناسی پژوهش حاضر گفتمانی است، از چند جهت با دیرینه‌شناسی و تبارشناسی فوکو و نیز با نظریه‌های لاکلاو و موف همسویی مفهومی و معنایی دارد.

نخست اینکه، همسانی‌هایی بین دیرینه‌شناسی فوکو—که به تحلیل دانش و قواعد شکل‌گیری آن توجه داشت— و این پژوهش که در پی فهم و درک ماهیت، چگونگی شکل‌گیری، و تحول در اندیشه سیاسی است، وجود دارد. از این منظر، درک گفتمانی از اندیشه سیاسی به‌عنوان یک دانش و نه یک پدیده سیاسی، بدون قواعد دیرینه‌شناختی دانش فوکو، ممکن، میسر، و مطلوب نخواهد بود. به بیان روشن‌تر، درک قواعد (قواعد گفتمانی) شکل‌گیری و تحول در تاریخ اندیشه سیاسی به‌مثابه یک دانش، مسئله‌ای است که به کمک مفروضات دیرینه‌شناسی امکان‌پذیر خواهد بود.

دوم اینکه، گفتمان‌شناسی تاریخی اندیشه سیاسی در پیوند با ساخت و نظم سیاسی هر دوره ممکن می‌شود، و از آنجاکه مفهوم قدرت، تشکیل‌دهنده و انسجام‌بخش هرگونه ساخت و نظم سیاسی است، طرح تبارشناسی فوکو برای درک پیوندهای تاریخی اندیشه سیاسی با ساخت و نظم سیاسی حاکم بر دوران، یاری‌رسان نگارنده است.

سوم اینکه، هدف از گفتمان‌شناسی تاریخی اندیشه سیاسی، چگونگی ظهور، تثبیت و هژمونی، بحران، و سرانجام، زوال گفتمان است، و این فرایندی است که نظریه گفتمانی لاکلاو و موف به آن توجه داشته است.

بحث از منطق تحول در اندیشه سیاسی، بدون توجه به چگونگی شکل‌گیری آن، ناتمام است. از منظر گفتمانی، نظریه‌ها یا اندیشه‌ها، محصول تعامل آن‌ها با شرایط بحرانی واقعی است. به بیان روشن‌تر، اندیشه‌ها یا به تعبیر لاکلاو، اسطوره‌های^۱ اجتماعی/سیاسی، نتیجه ساختار بی‌ثباتند. نظریه، شرایط بی‌قرار و بی‌ثبات اجتماعی را بیان و بازنمایی می‌کند و در پی آن است که برای بحران‌ها و مشکلات موجود، راه‌حلی بیابد؛ بنابراین، علت پیدایش اندیشه‌ها، توضیح و فهم واقعیت و مدیریت نابسامانی‌هاست و در تعامل با واقعیت تکامل می‌یابد یا به سمت افول حرکت می‌کنند. ساماندهی واقعیت و جهان اجتماعی و غلبه بر بحران‌ها از راه پردازش و بازسازی نظری گفتمانی امکان‌پذیر می‌شود؛ از این رو، جامعه همواره به نظریه‌پردازی و گفتمان‌سازی نیازمند است. در واقع، این خلق نظریه و گفتمان است که جامعه را دگرگون کرده و به نابسامانی‌ها و بی‌قراری‌ها پایان می‌دهد. نظریه‌ها فضای اجتماعی را به گونه‌ای آرمانی بازسازی می‌کنند و از مسیر چارچوب‌بندی دوباره نیروها و نشانه‌های ناپایدار، سعی در ایجاد یک عینیت اجتماعی جدید دارند (حسینی‌زاده، ۱۳۸۹، ۳۴-۳۳).

به این ترتیب، از منظر گفتمانی، نظریه سیاسی، همان‌گونه که در تعامل با واقعیت شکل می‌گیرد و تکامل می‌یابد، در تعامل با آن نیز متحول می‌شود و از گفتمانی به گفتمان دیگر تغییر ماهیت می‌دهد. به بیان روشن‌تر، زمانی که نظریه یا اندیشه سیاسی نتواند به نظم سیاسی انسجام گفتمانی ببخشد، خود دچار چرخش گفتمانی می‌شود؛ از همین رو، اندیشه سیاسی در هر عصر، ماهیت سیاست را با چهره و منطق متفاوتی تحلیل و تبیین کرده است.

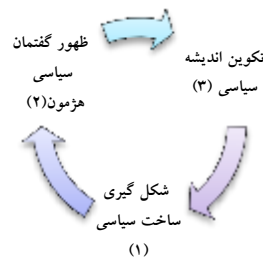
تحول گفتمانی اندیشه سیاسی به خودی‌خود رخ نمی‌دهد، بلکه اندیشه سیاسی در شرایط بحرانی‌ای که قادر به بازسازی و بازتعریف خود نیست، از یک ساحت گفتمانی به ساحت دیگر گذار می‌کند یا به بیان روشن‌تر، گفتمان حاکم بر آن تغییر می‌یابد. در حوزه معرفت‌شناختی، بین اندیشه و واقعیت، یک رابطه تعاملی وجود دارد. در واقع، اندیشه‌ها برای ساماندهی واقعیت بحران‌ظهور می‌یابند و به این ترتیب، بحران در عرصه واقعی، تولید اندیشه برای ساماندهی خود را در پی خواهد داشت (حسینی‌زاده، ۱۳۸۹، ۳۶).

در واقع، بحران اندیشه سیاسی، خود از ناتوانی آن در پاسخ‌گویی به بحران‌های واقعی ناشی می‌شود. به این شکل که برای ساماندهی واقعیت، همواره به خلق نظریه و اندیشه‌پردازی

1. Myth

نیاز است؛ این نظریه‌ها و اندیشه‌ها هستند که برای بی‌قراری‌ها، چاره‌جویی، و بازسازی نظم اجتماعی-سیاسی را امکان‌پذیر می‌کنند. در واقع، ساماندهی بحران‌ها جز از راه بازسازی نظری ممکن نیست (حسینی‌زاده، ۱۳۸۹، ۴۱). به همین دلیل، مادامی‌که اندیشه سیاسی، توانایی پاسخ‌گویی، سامان‌دهی به نابسامانی، و نظم دادن به بی‌نظمی‌ها را داشته باشد، نباید انتظار داشت که در آن تحولی رخ دهد؛ اما زمانی که توان بازسازی و بازتعریف واقعیت را از دست بدهد و نتواند با واقعیت ارتباط برقرار کند، دچار تحول بنیادین می‌شود. البته نباید از نظر دور داشت که ناتوانی اندیشه سیاسی در سامان‌دهی به واقعیت، از بحران در گفتمان هژمون برمی‌خیزد. در شکل شماره (۱)، تصویر گویاتری از چگونگی شکل‌گیری و فرایند تحول در گفتمان‌های اندیشه سیاسی ارائه شده است.

شکل شماره (۱). چرخه و روند تکوین اندیشه سیاسی

منبع: نگارندگان

در این شکل نشان داده شده است که شکل‌گیری ساخت سیاسی (۱) به ظهور یک گفتمان سیاسی هژمون (۲) می‌انجامد و این گفتمان هژمون، زمینه‌ساز تکوین اندیشه سیاسی (۳) می‌شود که قوام‌بخش گفتمان و ساخت سیاسی حاکم است. به بیان روشن‌تر، قدرت حاکم، دانش سیاسی را تولید می‌کند که مشروعیت‌بخش گفتمان هژمون باشد. در واقع، قدرت حاکم، ابتدا گفتمان سیاسی هژمون را تولید می‌کند و سپس، همین گفتمان سیاسی هژمون، خود معنابخش، قوام‌دهنده، و مشروعیت‌بخش قدرت و ساخت سیاسی حاکم می‌شود؛ از این‌رو، می‌توان گفت، ماهیت و چیستی، تحول، یا تداوم اندیشه سیاسی در تعامل با روندها و مناسبات سیاسی حاکم شکل می‌گیرد.

۴. خاستگاه‌های اندیشه سیاسی در ایران باستان

در ادامه مهم‌ترین شرایط و ویژگی‌های اندیشه سیاسی ایران باستان شرح داده شده است.

۴-۱. شکل‌گیری ساخت سیاسی

همان‌گونه که شکل شماره (۱) نشان می‌دهد، ابتدا لازم است که فرایند شکل‌گیری ساخت سیاسی (قدرت حاکم) بررسی شود. برپایه روایت‌های تاریخی، پس از مدها که نخستین نظام سیاسی آریایی تبار را شکل دادند، هخامنشیان توانستند به رهبری کوروش بزرگ و با غلبه بر مدها، نظام سیاسی فراگیر و گسترده‌ای را در سرزمین ایران مستقر کنند که از غرب تا شهرهای ساحلی یونان و از شرق تا رود اوکسوس (آمودریا) گسترش داشت (ویسهوفر، ۱۳۷۷، ۱۸؛ کورت، ۱۳۸۵، ۳۸-۳۷).

طبعاً اداره این قلمرو گسترده نیازمند یک نظام اداری-سیاسی کارآمد بود که برای نخستین بار توسط کوروش بزرگ شکل گرفت، اما ساماندهی آن، نتیجه اقدامات داریوش بزرگ بود. داریوش برای اداره کشور پهناور ایران، آن را به حدود ۳۰ ساتراپی یا خشته تقسیم کرد و اداره آن را به خشته‌پاون یا شهریان سپرد که به یونانی به آن ساتراپ می‌گفتند (مشکور، ۱۳۸۱، ۳۵؛ هینس، ۱۳۸۸، ۳۰۴). در رأس هر یک از سرزمین‌های شاهنشاهی، یک ساتراپ قرار داشت. ساتراپ‌ها پس از دربار، بالاترین مقام را در اختیار داشتند و به‌طور مستقیم، زیر نظر شاهنشاه بودند. ساتراپ‌ها حق استفاده از مهر مخصوص شاهی را داشتند. شاهان برای اینکه از وفاداری ساتراپ‌ها مطمئن شوند، تانجاکه ممکن بود، بستگان و خویشان خود را به این مقام منصوب می‌کردند. هر ساتراپی به چندین بخش یا حکمرانی تقسیم می‌شد (هینس، ۱۳۸۸، ۳۰۶-۳۵).

براین اساس، از فرایند تأسیس ساخت سیاسی هخامنشیان می‌توان این‌گونه دریافت که در عصر هخامنشیان، امپراتوری دربرگیرنده جغرافیا و کنفدراسیون‌هایی بود که هر یک دارای دیوان‌سالاری، ارتش، و هویت قومی خودمختار بودند. باین حال، همگی درون ساختار دیوان‌سالاری و نظام شاهنشاهی قرار داشتند، از قدرت مرکزی پیروی می‌کردند، و مشروعیت خود را از حکم شاهنشاه می‌گرفتند (کسرای، ۱۳۸۹، ۱۹۳).

۴-۲. ظهور یک گفتمان سیاسی هژمون

پس از تأسیس ساخت و رژیم سیاسی هخامنشیان، یک گفتمان سیاسی هژمون شکل گرفت

که در کانون آن، عنصر مشروعیت بخش نظام سیاسی بود. در واقع، مهم‌ترین کارکرد گفتمان سیاسی هژمون، مشروعیت بخشی به قدرت حاکم است. براین اساس می‌توان گفت، رژیم سیاسی هخامنشیان، متکی به بنیادهایی از مشروعیت بود که قدرت سیاسی را به اقتدار تبدیل می‌کرد.

در رژیم سیاسی هخامنشیان، هنگامی که از مشروعیت نظام سیاسی سخن می‌گوییم، مراد مشروعیت بخشی به شاهنشاه است؛ زیرا، در کانون رژیم سیاسی و ساختار قدرت نظام هخامنشیان، «شاهنشاه» قرار داشت؛ به گونه‌ای که در این دوره، زندگی اجتماعی بر مبنای فرمان‌های شاهی تعریف می‌شد و پادشاه در رأس سلسله مراتب اداری و نظامی بود. هر چند تمام زمامداران موفق ایران کوشیده‌اند تا حکومت خود را در ارتباط با زمامداران پیشین مشروعیت بخشند و خود را وارث مشروع یک سنت فرمانروایی می‌دانستند، با وجود این، مشروعیت فرمانروا در رژیم سیاسی هخامنشی در بستر یک فرهنگ کیهان‌شناختی (آسمانی، روحانی، و معنوی) و سیاسی سلسله‌مراتبی عمل می‌کرد (کسرای، ۱۳۸۹، ۹۳).

در سامانه مشروعیت بخش نظام سیاسی هخامنشی، پادشاه، واسطه میان اهورامزدا و اتباع بود؛ از همین رو، اهورامزدا و شاهنشاهان (هم‌زمان) بر مردم سلطه داشتند. ضمن اینکه شاهنشاه بر یک جامعه دارای درهم‌تنیدگی قومی و جغرافیایی حکومت می‌کرد. از یک سو، بر ساختگی جغرافیایی و گفتمانی ایران و اقوام آن، محصول سبک تمرکزگرایی آن است؛ و از سوی دیگر، شأنیت و حیثیت پادشاهی بر اثر تعاملات آن با جامعه و اقتصاد و حکومت‌شوندگان نضج می‌یافت. از طریق این سبک فرمانروایی بود که پادشاه خود را نماینده مردم می‌دانست و موجودیت خود و تبارش را نهادینه می‌کرد. شاهنشاه، رئیس و عضوی از اجزا و عناصر نظام پادشاهی بود. به این ترتیب، پادشاه به لحاظ بهره‌مندی از حیثیت سیاسی، مذهبی، اداری، نظامی، و فرهنگی، نماینده و نماد همبستگی این گروه‌ها بود (کسرای، ۱۳۸۹، ۱۹۴).

۳-۴. تکوین اندیشه سیاسی

با شکل‌گیری گفتمان هژمون، ایده یا ایده‌های سیاسی‌ای که قوام بخش گفتمان حاکم هستند، ظهور می‌کنند و به اندیشه سیاسی رایج در هر عصر تبدیل می‌شوند. سه دوره جداگانه از نظام اندیشگی در ایران باستان وجود داشته است. نخستین دوره، نظام‌های اندیشگی در آیین‌های پیش از زرتشت است. در این دوره، نظام فکری چندخدایی و تشخیص دادن به نیروهای

طبیعت از ویژگی‌های اصلی آیینی و اعتقاد قبایل آریایی و هندوایرانی بوده است (پولادی، ۱۳۸۵، ۱۹). در دوره پیش از زرتشت، ایرانیان مانند همه شکل‌های اولیه دین، ایزدان متعلق به طبیعت را می‌پرستیدند که برخی از پدیده‌های طبیعی را تشخیص می‌بخشیدند؛ مانند آسمان، زمین، خورشید، ماه، باد، و... (بویس، ۱۳۸۱، ۲۹). در جایگاه بعدی، خدایان ذهنی (معمولاً به شکل انسان‌وار) به‌عنوان بالاترین سطح خدایان قرار داشتند. ایرانی‌های باستان بر این باور بودند که قانونی طبیعی وجود دارد به نام «آشه» که تضمین می‌کند، جهان به مسیر منظم خود ادامه می‌دهد و هستی ادامه می‌یابد. عبادت و فداکاری مردان برای کمک به حفظ این نظم کیهانی با حمایت خود خدایان و جهان طبیعی بود. همچنین، تصور می‌شد که آشه، بر جهان بشری به‌عنوان یک اصل اخلاقی مبتنی بر راستی و درستی حکومت می‌کند و نقطه مقابل آن، اصل کیهانی بی‌نظمی و دروغ است (فررو، ۲۰۲۱، ۱۰-۷).

دومین نظام اندیشگی در ایران به حماسه‌ها و دوره تاریخی کیانیان و هخامنشیان مربوط می‌شود (پولادی، ۱۳۸۵، ۱۹). در این دوره، زرتشت ظهور کرد. زرتشت با ارائه آیین یکتاپرستی، برخلاف بنیان‌گذاران دیگر ادیان توحیدی پس از خود، نه از طریق سرنگونی چندخداپرستی ایرانی، بلکه از طریق اصلاحات عمیق آن، بلکه از طریق اصلاحات عمیق به نظام فکری نوینی دست یافت (فررو، ۲۰۲۱، ۱۰-۷). بنا بر آموزه‌های زرتشت، اهورامزدا «خدایی غیرمخلوق و موجودی ازلی و آفریننده هر نیکی بود» و «در آغاز جهان، تنها یک هستی، یعنی اهورامزدا، دانای مطلق و نیز کاملاً عادل و خیر وجود داشته است و همه مینوان سودبخش دیگر از وی هستی یافته‌اند» و مستقیم یا غیرمستقیم، تجلیات اهورامزدا هستند و برای گسترش نیکی و شکست بدی تلاش می‌کنند (بویس، ۱۳۸۱، ۴۵-۴۴). از این دوره به بعد، اهورامزدا به‌عنوان خدای یکتا و قادر متعال به ایرانیان عرضه شد و بنیان نظری توحید تثبیت گردید. در این دوره که از ظهور زرتشت تا پیش از دوره ساسانی را دربر می‌گیرد عناصری از آیین مزدپرستی کم‌وبیش رواج پیدا کرد، اما نمی‌توان گفت که دین زرتشت به‌صورت دین رسمی و حکومتی دارای نفوذ فراگیر و دستگاه سلسله‌مراتبی منسجمی بود (پولادی، ۱۳۸۵، ۲۰)؛ اگرچه در دوره بعد، این اتفاق رخ داد و آیین زرتشتی به دین رسمی ساسانیان تبدیل شد و ساختار سلسله‌مراتبی منسجمی پیدا کرد.

1. Ferrero

سومین نظام اندیشگی در ایران باستان، هم‌زمان با فراگیر شدن دین زرتشت پدید آمد. آیین زرتشت در دوره ساسانیان به‌عنوان دین رسمی، دارای نظام اعتقادی و آیینی منسجمی شد. در این دوره، زرتشتی‌گری شکل نظام‌مندی به خود گرفت و نظام اعتقادی آن صورت مدون و مشخص‌تری یافت که به تحول کلی نظم اجتماعی نسبت به دوره پیشین انجامید. در واقع، این دین به‌عنوان نظامی فکری-فلسفی به نظم سیاسی-اجتماعی در جامعه، معنا و اعتبار بخشید (پولادی، ۱۳۸۵، ۲۰). اگر همچون افلاطون، خاستگاه فلسفه و اندیشیدن را شگفتی در برابر جهان بدانیم، اندیشه زرتشت در گات‌ها با همان شگفتی در برابر جهان طبیعت شکل می‌گیرد. زرتشت برای پانتئون دین عامیانه یا اسطوره‌ها و افسانه‌های خدایان نیرومند آن، هیچ اهمیتی قائل نبود. او به خدایی یگانه به‌نام «اهورامزدا» در قالب یک خرد برتر یا هوش متافیزیکی که با قوت فکری‌اش همه چیز را به حرکت درمی‌آورد، باور داشت (دالن، بی‌تا، ۴۴). در واقع، او براساس خرد، تیشه بر بت‌های جهان اساطیری می‌زند و مقدمه یکتاپرستی را فراهم می‌کند. زرتشت «اهورامزدا» را سامان‌دهنده کل هستی می‌داند که به‌واسطه خرد فراگیر و همه‌چیزآگاه خود بر کل عالم فرمان می‌راند. اما در بُعد دنیایی، ساماندهی و برقراری نظم و تنظیم روابط و مناسبات اجتماعی مردم توسط «شاه آرمانی» ممکن می‌شود. از آنچه گفته شد، چنین برمی‌آید که در نظام کیهان‌شناسی زرتشت، منشأ اصلی قدرت و قانون، اهورامزدا و مجری آن، پادشاه است. وظیفه پادشاه، حفظ قوانین ایزدی در زمین، پاسداری کشور در برابر دشمنان، و حراست از مردم است (پولادی، ۱۳۸۵، ۳۱). به این ترتیب، اساسی‌ترین تحولی که نظام سیاسی در ایران باستان در فرایند تکامل و رشد خود با آن روبه‌رو شد، پیوندی است که با نهاد دین و به‌طور مشخص، با باورهای زرتشتی یافت و بر این اساس، آیین زرتشت به منبع عمده تغذیه و پشتوانه نظری نظام سیاسی در ایران تبدیل شد.

مشابه همین روند در امور دنیوی و زمینی نیز رخ داد و شاه به‌عنوان اساسی‌ترین رکن جامعه از اقتدار مشروع برخوردار شد و مأمور اجرای کارویژه‌های اهورامزدا بر روی زمین شد (کوه‌کن، ۱۳۹۵، ۸). به یک معنا، شاه آرمانی در اندیشه زرتشت، به‌عنوان ابرانسان و نماینده اهورامزدا بر روی زمین، مسئول رهبری و هدایت جامعه است (احمدوند و بردبار، ۱۳۹۸، ۹۱)؛ از این رو، می‌توان گفت، نخستین خاستگاه فکری مؤثر بر شکل‌گیری کلیت اندیشه سیاسی در ایران باستان و بر گفتمان ایرانشهری به‌عنوان گفتمان هژمون اندیشه سیاسی ایران باستان، در اعتقادات و اندیشه‌های اجتماعی-سیاسی زرتشت قابل جست‌وجو است.

۵. صورت‌بندی گفتمان حاکم بر اندیشه سیاسی ایران باستان (گفتمان ایران‌شهری)
در گفتمان حاکم بر اندیشه سیاسی ایران، مفهوم «ایران‌شهر» جایگاه محوری و کانونی دارد که عناصر و مفاهیم گفتمانی دیگر اندیشه سیاسی ایران باستان را برمی‌سازد. ایران، تغییر یافته واژه «آئیریه» اوستایی است که در زبان پارسی، آریان (Aryan) و در پهلوی ساسانی به ایران تبدیل شد که ترکیبی از "ēr" و "an" بود. در زمان ساسانیان، سرزمین ایران به نام ایران‌شهر (Ērān-šahr) نامبردار بوده است و ایران‌شهری، به معنای ایرانی بوده است (فروه‌وشی، ۱۳۷۴، ۱۱). نام «ایران» از نام ایرج (یک شاهزاده اساطیری (پیشدادی) که به دست برادرانش، تور و سلم، کشته شد) آمده است (پیرنیا، ۱۳۷۷، ۳۷). در اوستا، بخشی که نخستین مهد زندگی آریایی‌ها بوده، ایران و نجه نامیده شده است که به معنای «سرزمین آریاها» است. همچنین، در اوستا واژه «آئیریه» برای اشاره به همین نژاد به کار رفته است (فضلی‌نژاد، ۱۳۹۱، ۳۶). نخستین بار در دنباله نام اردشیر بابکان، بنیان‌گذار شاهنشاهی ساسانی، به نام ایران اشاره شده است. در نقش رستم و سکه‌های اردشیر بابکان، به او با نام «اردشیر، شاهنشاه آریان (ایران)» اشاره شده است. ایران (پهلوی ساسانی) و آریان (پهلوی اشکانی) هر دو برای اشاره به مجموع مردم ایران نیز به کار می‌رفتند؛ این دو واژه، برگرفته از آریا در زبان نیا-ایرانی هستند. بر پایه اسناد تاریخی موجود، ایران‌شهر را ساسانیان برای نخستین بار به شکل سیاسی به کار بردند و پیش از آنان، به این کشور با چنین عنوانی اشاره نشده است (فضلی‌نژاد، ۱۳۹۱، ۳۸-۳۶).

ساسانیان، افزون بر نمایش هویت ملی منحصر به فرد خود از طریق ابداع مفهوم ایران، سعی کردند تا با خلق واژه «آئیران» یا غیرایرانی، هویت متمایز و متفاوتی از خود بسازند. به این ترتیب، ایران‌شهر که در زبان پهلوی آران‌شتر (Arān-šatr) خوانده می‌شود، در عصر ساسانیان به کشور ایران اطلاق می‌شد (حسینی‌زاده و رای‌پناه، ۱۳۹۵، ۵۶). در واقع، شاهنشاهی ساسانیان، خالق یک سنت سیاسی شکوهمند در تاریخ ایران شدند که ستون اصلی آن را ایران‌شهر یا ایران‌زمین و احساس قدرتمند علاقه به ایران تشکیل می‌داد (شمس و یزدانی، ۱۳۸۳، ۸۴). در همین راستا، پیروز مجتهدزاده، پیدایش مفهوم سیاسی ایران‌شهر در عصر ساسانی را نشان از پدید آمدن مفهوم سرزمین سیاسی (کشور) و احساس ملیت می‌داند (مجتهدزاده، ۱۳۹۲، ۱۲۲). روی هم رفته، ایرانی‌ها قادر شده‌اند با تأسیس سلسله‌های عقلائی و انسانی هخامنشیان و ساسانیان در عهد باستان، الگو و مدلی گفتمانی به نام ایران‌شهر را بنیان نهند (اسلامی و بهرامی، ۱۳۹۴، ۹). بر این اساس، می‌توان گفت، ایران‌شهر، تنها یک الگوی حکومتی یا مفهوم جغرافیایی نبود، بلکه

بار نژادی، قومی، مذهبی، و سیاسی داشت (شمس و یزدانی، ۱۳۸۳، ۸۴). به بیان روشن‌تر، ایرانشهر، تنها مکانی نبود که حاکم در آن حکمرانی کند، یا جایی که انسان‌ها در آن برای هدف مشترک یا رفع نیاز یا فراهم کردن یک طرح مشترک جمع شوند، بلکه ایرانشهر یک هستی بود که در آن، انسان ایرانی، حیثیت و هویت می‌یافت. این برداشت از ایرانشهر به مثابه یک گفتمان، بیشتر از هر چیزی به معنای این مفهوم نزدیک است. روی هم رفته، شبکه معنایی گفتمان ایرانشهری را می‌توان در قالب شکل شماره (۲) درک کرد.

شکل شماره (۲). شبکه معنایی گفتمان ایرانشهری

۶. **تکوین عناصر بنیادین اندیشه سیاسی ایران باستان در پرتو گفتمان ایرانشهری**
همان‌گونه که گفته شد، مفهوم ایرانشهر به عنوان دال مرکزی، شبکه معنایی‌ای از مفاهیم را تشکیل می‌دهد که گفتمان اندیشه سیاسی ایران باستان را برمی‌سازد. این ساخت و منطق سیاسی حاکم بر ایرانشهر است که به مفاهیم دیگر و همچنین، به کلیت اندیشه سیاسی ایران باستان انسجام می‌بخشد. در ادامه، رابطه معنایی ایرانشهر و مفاهیم بنیادین اندیشه سیاسی برآمده از آن توضیح داده شده است.

• **ایرانشهر و شاهنشاه: بنیان و شالوده اندیشه ایرانشهری**، که در نگرش سیاسی ایرانیان اهمیت ویژه‌ای دارد، نهاد شاهی است که بر فراز همه نهادها، سازمان‌ها، و گروه‌های اجتماعی و مدنی جامعه ایران قرار دارد (طباطبایی، ۱۳۸۵، ۷۵). شاهنشاه، اصلی‌ترین و محوری‌ترین نیروی سیاسی ایران باستان و پس از آن است که کلیت امر سیاسی را در جامعه پیرامون خود

سازماندهی و ساماندهی می‌کند. در واقع، شاه آرمانی، محور سیاست ایران‌شهری است (اسلامی، ۱۳۹۶، ۴۳؛ اسلامی، ۱۳۹۴، ۳۶).

برای اینکه نظم عالم انسانی با نظم کیهانی، هماهنگی داشته باشد و به منظور ایجاد تناظر میان جامعه زمینی با جامعه فرجامین (که در دوره دیگری از عالم ظهور خواهد کرد)، باید شاهی آرمانی بر آن حکمرانی کند. شاه آرمانی، عنصری است که نظم زمینی را با نظم کیهانی همبسته و سازگار می‌کند و جامعه زمینی به جلوه‌ای از آرمان‌شهر تبدیل می‌شود (پولادی، ۱۳۸۵، ۳۷). شهریار، بالاترین مقام و بر فراز هرم اجتماعی قرار دارد و الگویی است که مردم باید او را سرمشق قرار دهند و ضامن بقای همه نهادهای سیاسی و اجتماعی است (طباطبایی، ۱۳۸۵، ۵۵). مشخصه شاه آرمانی، برخورداری از فره است (پولادی، ۱۳۸۵، ۳۷). در واقع، فره ایزدی، مفهوم کانونی اندیشه شاهی آرمانی است (حسینی‌زاده و رضایی‌پناه، ۱۳۹۵، ۵۷). فره، همان آشه یا جهان آشه‌مند یا نظم‌مزدایی است که کارکرد سیاسی آن، فره‌مندی یا کاریزمایی در پادشاه است (مالندرا^۱، ۱۹۸۳، ۱۳۳)؛ اسلامی و بهرامی، ۱۳۹۴، ۱۵). اهمیت فره ایزدی برای اعتبار و مشروعیت در شاهنامه نیز برجسته شده است:

ترا داد ایزد چنین فر و چهر
که افزودت بر هر یکی داد مهر

(فردوسی، شاهنامه، ج ۱، ۷۹)

براین اساس، شاهنشاه، چنانچه بر آیین راستی فرمانروایی کند، دارای فره شاهی می‌شود و اگر از راه راستی انحراف یابد و به کژی گراید، آن را از دست می‌دهد (سودآور^۲، ۲۰۰۵، ۴۰).

شاه آرمانی، شاهی است که از سه ویژگی مهم عدالت، اقتدار، و دین‌داری برخوردار است. در گفتمان سیاسی ایران باستان، شاه بر دین برتری دارد. در واقع، دین و دولت، پیوند دوسویه‌ای دارند و نماد این هردو، شاه است. شاه، پاسدار دین است، همچنان‌که نگهبان عدالت و نظم است. دین، پایه شاهی و شاهی، نگهبان دین است (پولادی، ۱۳۸۵، ۳۸). در مجموع، مرکزیت یافتن مفهوم شاهنشاه در گفتمان ایران‌شهری را می‌توان محصول مبانی دینی زرتشت دانست، اما بستری که به مفهوم شاه آرمانی معنا می‌بخشید، قرار گرفتن در حوزه ایران‌شهری بود. به بیان روشن‌تر، ایران‌شهر به بستری برای تجلی یافتن شاه آرمانی تبدیل شد. از این رو، شاهنشاه در کانون گفتمان سیاسی ایران‌شهری قرار داشت. شاهنشاه، مرکز امور جامعه

1. Malandra

2. Soudavar

بود و جامعه را داهیانه هدایت می‌کرد.

• **ایران‌شهر و مشروعیت سیاسی:** یکی از عناصر کلیدی هر گفتمان سیاسی‌ای، بنیان‌های مشروعیت آن است (توان و همکاران، ۱۴۰۱، ۱۷۶). براین اساس، می‌توان گفت، مشروعیت، یکی از عناصر کلیدی گفتمان سیاسی ایران‌شهری است که پیوند عمیقی با نقش آفرینی شاه آرمانی دارد. به بیان روشن‌تر، مشروعیت، لازمه رهبری شاه است. در گفتمان سیاسی ایران‌شهری، شاه، مشروعیت خود را از منابع متفاوتی می‌گیرد. در سنگ‌نوشته «آریا رمنه» در همدان آمده است: «آریا رمنه، شاه بزرگ است، شاه شاهان، شاه پارسی، پسر چیش‌پیش، نوه هخامنش» (اومستد، ۱۳۸۰، ۲۷۰). این گزاره، نشان‌دهنده اهمیت تبار و نژاد در اعتباربخشی و پایداری پادشاهی و کسب مشروعیت برای نظام سیاسی است. در واقع، گویی فر‌شاهنشاهی، میراث این تبار است.

در سنگ‌نوشته بیستون نیز آمده است: «به خواست اهورامزدا، من شاه این مردم هستم». این گزاره، به رابطه پادشاه و نظام شاهنشاهی با نظم کیهانی اشاره دارد. در واقع، شاهنشاه، خود را میانجی اهورامزدا و خلق می‌دانست و همه آنچه را که در امپراتوری خود از آن بهره‌مند می‌شدند، از الطاف اهورامزدا می‌دانستند. در سنگ‌نوشته ارشامه در همدان آمده است: «ارشامه، شاه بزرگ است، شاه شاهان، شاه پارسی، پسر شاه آریا رمنه هخامنشی». این جمله نیز تبارشناسی پادشاه است. در بخش دوم این سنگ‌نوشته آمده است: «اهورامزدا، ایزد بزرگ، بزرگ‌ترین ایزدان، مرا شاه کرد... به خواست اهورامزدا، من این مردم را دارم» که این گزاره به رابطه شاه با کائنات و عالم بالا می‌پردازد (کسرایی، ۱۳۸۹، ۹۸-۹۷). به این ترتیب، بنیاد مشروعیت شاه آرمانی و حکومت وی را می‌توان در چند مورد خلاصه کرد: (۱) نخستین منبع مشروعیت براساس مذهب تعریف می‌شود. بنیاد دینی مشروعیت در سیاست ایران‌شهری تا آنجاست که تنسر می‌گوید: «ملک و دین هر دو به یک شکم زادند و این دو هرگز از هم جدا نشوند؛ صلاح، فساد، صحت، و سقم هریک به دیگری وابسته است» (نامه تنسر، ۵۳). پادشاهان ایران همواره در پی پیوند نام خود با نام اهورامزدا بوده‌اند و پیروزی خود را وام‌دار لطف و خواست پروردگار می‌دانند؛ (۲) دومین مبنای مشروعیت، تبار است. همان‌گونه که در سنگ‌نوشته‌ها آمده است، پادشاهان ایران باستان، بیان اصل و نسب و انتصاب خود به خاندان‌های بزرگ را به عنوان یک مزیت و موجب افتخار می‌دانستند و اغلب می‌کوشیدند با انتصاب خود به خاندان‌های بزرگ برای خود مشروعیت کسب کنند (کسرایی، ۱۳۸۹، ۲۰۰)؛

۳) سومین منبع مشروعیت، دادگری و عدالت شاهنشاه است. عدالت پادشاه، مؤلفه بسیار مهم و بنیادینی در اندیشه شاهی آرمانی در ایران است (کسرابی، ۱۳۸۹، ۲۰۴). در گفتمان سیاسی ایرانشهری، دوری شاه از اهورامزدا و قوانین الهی آن و همچنین، بیدادگری می‌تواند مشروعیت را از شاه بستاند و موجب انحراف شاه آرمانی از نظم کیهانی شود (پولادی، ۱۳۸۵، ۳۹).

• ایرانشهر و خرد سیاسی: خرد و خردمندی، جایگاه بنیادینی در گفتمان سیاسی ایرانشهری دارد. به نظر زرتشت، هستی، دارای نظم عقلانی است و انسان، موجود عاقلی است که قادر به درک نظم و هدف واقعیت است. او در پی درکی عقلانی از نوع بنیادین است و مانند افلاطون به یک خرد برتر و جاویدان استناد می‌کند. این خرد برتر به نام «اهورامزدا» در عقل و اندیشه انسان به صورت تکانه‌های فکری نمایان شده و پرورش می‌یابد (دالن، بی‌تا، ۴۴). براین اساس، گوهر وجودی انسان، همچون اهورامزدا، خرد است (رنجبر جمال‌آبادی، ۱۴۰۰، ۴).

در نظریه زرتشت، جهان هستی، به عنوان صحنه‌ای تصویر می‌شود که انسان‌ها با اراده آزاد در آن نقش‌آفرینی می‌کنند. به نظر او، انسان، صاحب اختیار کامل و طراح زندگی خویش است. هر فرد در انتخاب اندیشه‌های خود، به گونه‌ای مستقل از دیدگاه‌های دیگران، آزاد است. هر فرد، پیوسته و در هر موقعیتی باید تصمیم بگیرد که کدام الگوی فکری را برگزیند و کردار خود را با آن هماهنگ کند. زرتشت بر انتخاب هر فرد بسیار تأکید می‌کند که خود جنبه آشکار اخلاقی و فردگرایانه آموزه‌های او را نشان می‌دهد. انتخاب، اصلی‌ترین و باارزش‌ترین فعالیت انسان است؛ زیرا، فرد، خود تعیین‌کننده و مسئول پیامدهای تصمیم‌گیری‌های خویش است (دالن، بی‌تا، ۴۶-۴۵). در آیین زرتشت به این دیدگاه اشاره شده است که خوشبختی و بدبختی و گناهکاری و بی‌گناهی، به دست خود شخص است. در یسنا آمده است: «آی اهورامزدا، به واسطه اندیشه نیک و به واسطه بهترین درستی و به واسطه اعمال و گفتار نیک، سرانجام به نزد تو توانم رسید». همچنین، آمده است: «و بشود که ما از زمره کسانی باشیم که جهان را به سوی ترقی و کمال می‌کشانند» (شالچیان، ۱۳۹۸). به این ترتیب، به نظر زرتشت، انسان قادر است با استفاده از خرد (عقل) و از طریق به فعلیت رساندن نیروی درونی و وجدان خود، در جهت اصلاح، تغییر کند.

زرتشت، انسان خردمند را «سودمند» (سوشیانت) می‌نامد؛ زیرا، آن فرد، عامل افزایش شادی خود و رفاه جامعه است. انسان خردمند، پندار و گفتار نیک خود را به کردار نیک تبدیل کرده و میزان شادی جهان را در روندی پویا به کمال می‌رساند. انسان خردمند، بهترین زندگی

را دارد؛ زیرا، استعدادهای ذاتی خود را محقق می‌کند و از پیامدهای کردار خود و ابعاد اخلاقی مربوط به آن، آگاه است. آموزه‌های زرتشت در کرامت انسان و انتخاب آزادانه هر فرد بین نیک و بد، درست و نادرست، در قالب دو شیوه پندار (و به قول خود او «دو جنین» فکری) که خود فرد پرورش می‌دهد، امری کاملاً نوآورانه در تاریخ تفکر به‌شمار می‌آید (دالن، بی‌تا، ۴۴). براین اساس، خرد یا عقلانیت، جزئی ناگسسته از گفتمان سیاسی ایرانشهری است؛ به‌گونه‌ای که خرد، نه تنها منطق کنشگری، بلکه مبنای ساماندهی امور جامعه در گفتمان ایرانشهری است.

• **ایرانشهر و عدالت: عدالت و دادگری، بنیان گفتمان ایرانشهری را پایه‌ریزی می‌کند.** از مفهوم عدالت در ایران باستان با عنوان «داد» یاد می‌شود. عدالت، یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در اندیشه ایرانشهری و نیروی تعادل‌بخش هستی است که حکایت از لطف و رحمت الهی دارد (رستگار فسایی، ۱۳۸۱، ۴). در گفتمان ایرانشهری، اهورامزدا، خالق عادل و راست‌کردار است که خلقت او بر پایه نظم انسجام می‌یابد. نماینده قانون ایزدی و نظم اخلاقی در جهان، آشه یا اردیبهشت است که وظیفه‌اش، برقراری نظم و عدالت در زمین است (هینلز، ۱۳۹۱، ۷۲). بر پایه مفهوم آشه، هستی از سامان پیش‌تعیین‌شده‌ای بهره‌مند است که همه اجزای جهان را دربر می‌گیرد. از این جهت، آشه را می‌توان متناسب با مفهوم عدالت درک کرد (منصورزاده و امینی، ۱۳۹۹، ۸۸).

در همین راستا، شاهرخ مسکوب می‌نویسد: «داد نیز همچون آشه، قانون کلی و آیین درست رفتار جهان و انسان است، اما برخلاف آشه، مجرد نیست و در بُعد اندیشه نمی‌ماند. یکی بیشتر از نهاد آیین یا منش نیک است در عالم اندیشه و دیگری به کار بستن آن آیین، واقعیت بخشیدن به آن منش است. پیرو آشه، داد می‌ورزد و هر کار دادگراانه او، زخمی است بر پیکر دروغ. داد و آشه هر دو با مفهوم اعتدال و دوری از افراط و تفریط ارتباط دارند» (مسکوب، ۱۳۸۱، ۲۳۱؛ به نقل از رستموندی، ۱۳۸۷، ۱۲). دادگری در اندیشه سیاسی ایرانیان، چنان اهمیت داشت که بدون آن کشور و مردم ایمن نبودند. داد، مایه خوبی است و مانع زوال و پراکندگی مُلک (الهی، ۱۳۸۷، ۷۰). در گفتمان سیاسی ایرانشهری، عدالت، مفهومی سیال و متکثر است و مفاهیمی چون ساماندهی طبیعت، تحقق فرامین الهی، رواج دین بهی و جلوگیری از شیوع بدبینی، راستی و پرهیز از دروغ را در خود نهفته دارد.

مهم‌ترین وظیفه شاهان و مشروعیت آنان بر پایه عدل تعریف می‌شد و بی‌توجهی به

عدالت، موجب اخلال در نظم طبیعت و خشکسالی می‌شود (منصورزاده و امینی، ۱۳۹۹، ۸۸). مفهوم عدالت در اندیشه سیاسی ایران باستان تا آنجا مهم است که یکی از معیارهای شاه آرمانی را گسترش داد قرار داده‌اند. عدالت، استوارترین رکن حکومت آرمانی و از وظایف اصلی شاهنشاه است (حسین خوانی و امام‌جمعه‌زاده، ۱۳۹۶، ۳۳۹). در شاهنامه به مفهوم عدالت اهمیت داده شده است؛ به گونه‌ای که مفهوم داد، اساسی‌ترین مفهوم سیاسی شاهنامه به‌شمار می‌آید. اهمیت این مفهوم تا آن اندازه است که برخی شاهنامه‌پژوهان، شاهنامه را کتابی درباره داد قلمداد می‌کنند. داد در اندیشه سیاسی فردوسی، نه تنها مفهومی اخلاقی است، بلکه با شیوه کشورداری و حکمرانی پیوندی تنگاتنگ داشته است (رستموندی، ۱۳۸۷، ۱۱). در «نامه تسر» نیز که یکی از مستندات گفتمان سیاسی ایرانشهری است، برقراری عدالت هنگامی ممکن می‌شود که هر طبقه، اخلاق صنفی و طبقاتی خود را رعایت کند (خرمشاد و اسلامی، ۱۳۹۲، ۸۸). از رعایت اخلاق صنفی و طبقاتی با عنوان ایده خویش‌کاری یاد می‌شود (قادری و رستموندی، ۱۳۸۵، ۱۳۴). خویش‌کاری در کانون مفهوم عدالت قرار می‌گیرد؛ زیرا، کارکردهای اجتماعی عادلانه را تعیین می‌کند و برای افراد و عناصر حاضر در اجتماع‌های سیاسی تعیین می‌کند که در کدام سلسله‌مراتب قرار می‌گیرند (صیامیان گرجی و همکاران، ۱۳۹۶، ۱۱۷).

• **ایران‌شهر و دین‌گرایی:** با ظهور آیین زرتشت و پذیرش آن از سوی گشتاسب‌شاه، دین‌یاری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین خویش‌کاری‌های شه‌ریار ایران‌شهر مطرح شد. از آن‌پس، پادشاهان، افزون‌بر باورمندی به دین، از حامیان و مروجان دین هم به‌شمار می‌آمدند. دین، چارچوب نظری مقام و شأن پادشاه را مشخص می‌کرد و پادشاه نیز موظف بود، برپایه اصول و مبانی دین به شه‌ریاری بپردازد. شاه از آن‌رو که برگزیده اهورامزدا و کارگزار آشه به‌شمار می‌آمد، با اصول و احکام دین بهی آشنایی داشت و به آن پایبند بود (کوه‌کن، ۱۳۹۶، ۱۰۴). ایرانیان، سرزمین خود را برگزیده ایزدان دانسته و آن را مقدس می‌شمردند (هرودت، ۱۳۶۲، ۷۴)؛ یا اینکه بیشتر پادشاهان ایران باستان، خود را برگزیده خدایگان دانسته‌اند (احمدوند و بخش، ۱۴۰۱، ۱۴۱). هرچند در نخستین نظام‌های حکمرانی ایران باستان نیز دین جایگاه محوری داشته است، اما به‌طور مشخص در دوره ساسانیان است که مذهب زرتشت، به دین رسمی، و همه احکام آن، به قانون رسمی دولت ساسانی، تبدیل می‌شود. در این دوره، دین، بنیان فرهنگ، سیاست، و مشروعیت نظام سیاسی قرار می‌گیرد (احمدوند و اسلامی، ۱۳۹۷، ۱۸۴). برپایه احکام

زرتشت، شاهنشاه می‌بایست قانون را اجرا کند و قانون، همان دینی است که از سوی اهورامزدا به زرتشت الهام شده است. در این دوره، دین در کنار دولت به دو عنصر اصلی گفتمان سیاسی ایران‌شهر تبدیل می‌شوند (احمدوند و بخشی، ۱۴۰۱، ۱۴۷). در گفتمان ایران‌شهری، دین، مهم‌ترین منبع تغذیه فکری سیاست و پشتوانه مهم دولت است. در واقع، دین به ایدئولوژی سیاسی‌ای تبدیل می‌شود که نه تنها رژیم سیاسی حاکم را مشروعیت می‌بخشید، بلکه موجب هویت، وحدت، و انسجام سرزمینی می‌شود (کوه‌کن، ۱۳۹۶، ۱۰۴). روی هم رفته، می‌توان این گونه درک کرد که در گفتمان سیاسی ایران‌شهری، امر سیاسی با امر دینی پیوندی تنگاتنگ پیدا می‌کنند و این دو لازم و ملزوم یکدیگرند.

• **ایران‌شهر و ایران‌گرایی:** در گفتمان ایران‌شهری، ایران، مرکز و روح جهان است و بقای آن بر هر مصلحتی اولویت دارد. در واقع، ایرانیان از دوران کهن، از آگاهی ملی برخوردار بوده‌اند و افزون‌براین، سرزمین خود و مردم خود را برتر از دیگران می‌پنداشتند. در «بندهشن» از ایران‌ویج به‌عنوان «بهترین سرزمین» یاد شده (بندهشن، ۱۳۳) و ایران‌شهر، به‌عنوان سرزمین «آبادان خوش‌بوی» معرفی شده است (بندهشن، ۱۴۱). ایرانیان باستان، ایران را بهترین قلمرو جهان و ایرانیان را برترین مردم در نژاد، دلاوری، جنگاوری، راستی و درستی، دادگری، هنر، خرد، دانش، و... می‌دانستند (تدین‌راد و نجف‌پور، ۱۴۰۱، ۲۵۳). این تعلق خاطر، گاهی چنان شدید و رمانتیک می‌شود که «از مرز یک آگاهی ملی سخت تجاوز می‌کند و به پرستش ایران و اعتقاد به برتری ایرانیان تبدیل می‌شود» (خالقی دامغانی، ۱۳۹۷، ۱۹۸ و ۲۰۳؛ به نقل از تدین‌راد و نجف‌پور، ۱۴۰۱، ۲۵۳). براین اساس می‌توان گفت، ایران‌گرایی یکی از ارکان اساسی گفتمان ایران‌شهری است.

• **ایران‌شهر و قدرت:** مفهوم قدرت و مبنای مشروعیت آن از الزامات هر گفتمان سیاسی است. در نتیجه، در گفتمان سیاسی ایران‌شهری، قدرت، مفهومی محوری است. اعمال قدرت سیاسی که به اعمال حاکمیت بر افراد و همه گروه‌های اجتماعی منجر می‌شود، همان اقتدار سیاسی است که می‌توانست ضامن بقای شهریاری باشد. رجایی با استناد به این بیت شاهنامه که پادشاه را بایستی «همش زور باشد، هم آیین و فر»، زور را در زبان علم سیاست امروزی، معادل قدرت مؤثر می‌داند که همان برخورداری از ابزارها و امکاناتی است که به اجرا درآوردن احکام حکومتی را امکان‌پذیر می‌کنند (رجایی، ۱۳۹۵، ۷۹). در گفتمان سیاسی ایران‌شهری، قدرت، ماهیتی قدسی و الهی دارد که از سوی اهورامزدا به شاهنشاه تفویض می‌شود. به بیان

روشن‌تر، پادشاه، مجری قدرت اهورامزدا است و مشروعیت خود را از اهورامزدا می‌گیرد. در ایران باستان، راه رسیدن به پادشاهی در گام نخست، حل مسئله مشروعیت و بهره‌مندی از فره ایزدی بود. پادشاهی که از پشتوانه ایزدی و عنایات الهی برخوردار می‌شد، حیثیت و مشروعیت ناشی از فر یا فره را کسب می‌کرد. مفهوم فره از واژه کهن «خورانه» اوستایی و «خوره» پهلوی آمده است. فره، در «اوستا» از آفریدگان و مخلوقات خداوند است (فرخی، ۱۳۸۶). اهورا در این باره به سپنتمیان می‌گوید: «من بیافریدم فر ایرانی از ستور برخوردار، پُررمه، پُرثروت، پُر فر را که خرد خوب فراهم شده و دارایی خوب فراهم شده بخشد؛ درهم شکند آرز؛ درهم‌شکننده دشمن است. او (یعنی فر ایرانی) اهریمن پرگزند را شکست دهد. خشم سلاح خونین آزنده را شکست دهد» (یشت‌ها، اشتاد یشت، ۱۳۹۴، ۶۰۶).

بر پایه کتاب اوستا، فر به ایرانیان و پیروان اهورامزدا اختصاص پیدا می‌کند: «این چنین فر کیانی، پناه تیره‌های ایرانی و جانوران پنج‌گانه و یاری‌رسان آسَوَن مردان و دین مزداپرستی است» (اوستا، ج ۱، زامیاد یشت، ۱۳۸۵، ۴۹۸). اصرار بر فره و عنایت خداوندی، اراده شاه را با اهورامزدا یکی می‌کند تا آنان، خود را مظهر قدرت اهورایی نشان دهند و برای خود، نوعی رسالت قائل باشند. افزون‌بر این، بندگی و اطاعت را در مردمان به وجود می‌آورد تا هر پادشاهی را بدون توجه به ظلم و فسادش، به مرتبه اعلا برسانند. این چنین است که می‌گویند: «جهان بر سلاطین می‌گردد و هر کسی را که برکشیدند، برکشیدند، و نرسد کسی را که گوید چرا چنین است» (بیهقی، ۱۳۸۳، ۳۹). «و ملوک هر چه خواهند گویند، و با ایشان محبت گفتن روی ندارد» (بیهقی، ۱۳۸۳، ۲۶۷)؛ زیرا، «قوت پادشاهان را خدای بزرگ به آن‌ها اعطا کرده، و بر خلق زمین واجب کرده که بدان قوه بیاید گروید» (بیهقی، ۱۳۸۳، ۹۹). به این ترتیب در گفتمان سیاسی ایرانشهری، قدرت، خاستگاه و سرچشمه‌های الهی دارد و این قداست قدرت موجب می‌شود یک دیوار حفاظتی، پیرامون حکومت ایجاد شود. روی هم رفته، این درک از قدرت در ایران باستان، سوژه‌هایی را برمی‌سازد که مدافع و مراحم نظام قدرت تعریف می‌شوند و حتی جدا از دستگاه قدرت، حیثیت و هویتی ندارند. این سوژه سیاسی، نه تنها به لحاظ کنش سیاسی در برابر و در تقابل با قدرت تعریف نمی‌شود، بلکه رام و مطیع آن به شمار می‌آید (یارشاطر، ۱۹۸۳، ۹۹۷). به بیان روشن‌تر، سوژه سیاسی، هویت و حیثیت خویش را از نظم و قدرت

1. Yarshater

سیاسی حاکم می‌گیرد؛ از همین رو، نه تنها علیه نظم موجود دست به کنش و اعتراض سیاسی نمی‌زند، بلکه کنش مخالف نظم سیاسی حاکم را بر نمی‌تابد و خود را موظف می‌داند که آن را قداست‌گونه حفاظت کند (کاظمی و رومی، ۱۳۹۸، ۵۳).

• **ایران‌شهر و حکومت:** درک ایرانیان باستان از نظام حکومتی، یکی از بنیادی‌ترین عناصر اندیشه‌ای آنان است. درک ایرانیان از نظام حکومتی با ایده فرمانروایی یکسان است. در واقع، هنگامی که از نظام حکومتی یاد می‌شود، منظور، فرمانرواست. بر این اساس، می‌توان گفت، «شاهنشاهی»، نظام و الگوی حکومتی ایرانیان و شیوه فرمانروایی آنان بوده است. ایده فرمانروایی با وجود رخدادهای تاریخی‌ای که می‌توانست موجب گسست شود، تداوم پیدا کرده است. تاجایی که، شاهنشاهی به مثابه نهادی عمل می‌کرد که کارکرد آن، ایجاد وحدت دائمی و تأمین مصالح همه اقوام با صیانت از ماهیت خودگردانی آن‌ها بود (عالم و پورپاشا کاسین، ۱۳۹۹، ۱۰۲). به این ترتیب، پادشاه، عامل و رمز وحدت در عین کثرت بود؛ از همین رو است که پادشاهی را استوارترین و محوری‌ترین نهاد نظام حکمرانی ایران باستان دانسته‌اند (طباطبایی، ۱۳۸۰، ۱۴۳). در گفتمان ایران‌شهری، حکومت و دولت، سامانی برخاسته از نظم الهی و کیهانی است و به همین سبب مشروعیت دارد.

شاهنامه، به عنوان یکی از منابع فکری و اندیشگی ایران باستان، به لحاظ ماهیت، حکومت و سیاست را بر همان راه ورسم الهی تعریف می‌کند و می‌آورد که جامعه را شاهانی اداره می‌کنند که پشتوانه‌ای از عنایات و توجهات اهورایی دارند. فردوسی در شاهنامه درباره کیومرث، نخستین پادشاه ایران، می‌آورد:

دد و دام و هر جانور کش بدید
دوتا می‌شدندی بر تخت او

ز گیتی به نزدیک او آرمید
از آن بر شده فره و بخت او

(شاهنامه، ژول مول، ۱۵)

بر پایه این ذهنیت، اگر شاهی کشته شود، یا حکومتی زوال یابد، ناشی از رخت بر بستن فره ایزدی از شانه‌های شاهنشاه و حکومت است. در این مرحله بود که فره از وجود او رخت برمی‌بندد؛ زیرا، برخلاف قانون الهی و آیین شاهنشاهی عمل کرده بود و این حقانیت و مشروعیت شاه را زایل می‌کند (فرخی، ۱۳۸۶).

در این صورت، تکلیف این است که باید در پی کسی رفت که دارای فره باشد. همچنان که وقتی نوذر توسط افراسیاب کشته می‌شود، بزرگان ایران زمین در جست‌وجوی فردی برآمدند:

که باشد بدون فره ایزدی
ز تخت فریدون بجستند چند
ندیدند جز پور طهماسب زو

بتابد ز گفتار او بخردی
یکی شاه زیبای تخت بلند
که زور کیان داشت فرهنگ نو

(شاهنامه فردوسی، ۱۳۵۳، ۲۱۸)

به این ترتیب، بر پایه روایت شاهنامه، فر، عنصری است خدایی که به صورت نور از چهره و رخسار پادشاهان می‌تابد و نابودگر جادوها و دیوهاست و عظمت و شکوه می‌آورد. فره به حکومت و شاهنشاه مشروعیت می‌بخشید و در جهان تاریخی ایران زمین، شاهنشاهان به آن وجود مقدس تکیه می‌کنند و خود را مؤمن به آن تعریف می‌کنند. فر، شامل حال همه کس نمی‌شود، بلکه افرادی از آن برخوردار می‌شوند که شرایط آن را داشته باشند. در اوستا آمده است: «برای نگهبانی از شه فره شکوهی را که پادشاه زندگی در پرتو منش نیک است، به من ارزانی دارد» (اوستا، گات‌ها، هات ۴۳، بند ۱). همچنین می‌گوید: «فری که از آن کی گشتاسب بود که دینی اندیشید که دینی سخن گفته که دینی رفتار کرد» (اوستا، ج ۱، زامیاد یشت، ۱۳۸۵، ۵۰۰).

۷. فروپاشی ساسانیان و بحران در گفتمان ایرانشهری؛ زوال یا تداوم

پژوهشگران از دلایل گوناگونی برای فروپاشی امپراتوری ساسانی نام برده‌اند (نولدکه، ۱۳۸۸؛ فرای، ۱۳۶۸؛ زرین کوب، ۱۳۷۹؛ شییمان، ۱۳۸۴؛ رجبی، ۱۳۸۲؛ گی‌یمن، ۱۳۸۳؛ کریستین سن، ۱۳۸۳؛ دریایی، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۷، ۱۳۹۱، ۲۰۰۹). بدون اینکه قصد تفصیل بحث دلایل فروپاشی را داشته باشیم، باید گفت، هم به دلایل داخلی و هم به دلایل بیرونی، گفتمان سیاسی ساسانیان با بحران کارآمدی روبه‌رو شده بود و به نوعی جذابیت خود را از دست داده بود. در چنین شرایطی، نخست، اعمال قدرت، عریان می‌شود و دوم، اغیار گفتمانی (پادگفتمان‌ها) سر برمی‌آورند. اما آنچه قوای ساسانیان را تحلیل برده بود، بیش از آنکه ناشی از ضعف خودشان باشد، ناشی از قدرت گفتمان رقیب بود. به بیان روشن‌تر، پادگفتمان قدرتمندی در خارج از مرزهای سرزمینی آن ظهور کرده بود؛ به گونه‌ای که در آن دوره، مسلمانان عرب، هم از جنبه نرم‌افزاری (گفتمانی - ایدئولوژیک) و هم از جنبه سخت‌افزاری (قدرت نظامی) قدرت بسیج‌کنندگی و امکان غلبه داشتند.

اکنون این پرسش مطرح می‌شود که «سرنوشت گفتمان سیاسی ایرانشهری پس از فروپاشی امپراتوری به کجا ختم شده است؟»، «آیا دچار «زوال» شد یا «تداوم» پیدا کرد؟».

در پاسخ به این پرسش باید گفت، نخست، فروپاشی ساسانی، تنها فروپاشی هسته سخت قدرت نبود، بلکه گفتمان حاکم بر آن، هم به لحاظ اخلاقی و هم از بُعد ایدئولوژیک، با بحران عمیقی روبه‌رو شده بود. در واقع، تضعیف ایدئولوژی رخ داده بود؛ دوم اینکه، بر پایه منطق تحلیل گفتمانی، ایده‌های سیاسی دچار مرگ نمی‌شوند، بلکه تنها کم‌فروغ شده و به حاشیه تاریخ رانده می‌شوند. به تبع این دو گزاره، می‌توان این‌گونه درک کرد که گفتمان ایران‌شهری نیز پس از فروپاشی ساسانیان، از عرصه سیاست حذف نشد، بلکه تنها به «حاشیه» تاریخ رانده شده بود.^۱ به بیان روشن‌تر، هرچند در نتیجه چیرگی مسلمانان، گفتمان سیاسی ایران‌شهر از بطن و متن سیاست به حاشیه رفت و با بحران عمیقی (بحران بقا) روبه‌رو شد، اما نخبگان ایرانی همواره تلاش کرده‌اند از میراث ایران‌شهر به شکل‌های گوناگونی نگاهبانی و حراست کنند؛ از همین رو است که آن‌ها به بهترین شکل، تاروپود ایران‌شهر را با گفتمان سیاسی اسلام در هم تنیده‌اند و ایران‌شهر را در قالب نوین «ایران‌شهر اسلامی» بازسازی و بازآفرینی کرده‌اند.

مهم‌ترین اندیشمندی که گفتمان ایران‌شهر را با نظام فکری سیاسی اسلام سازگار کرد، خواجه نظام‌الملک بود. وی در اثر خود، «سیاست‌نامه»، آمیخته‌ای از اندیشه سیاسی ایران با رنگ‌وبوی اسلامی ارائه داد. با این تلفیق، از یک‌سو، اندیشه ایران‌شهری را احیا، و مشروعیت سلطان را بر پایه مذهب بازسازی کرد، و از سوی دیگر، با نگرشی کارکردگرایانه به دین، دست به نهادسازی زده و قلمرو حکومتی خود را یکپارچه‌سازی کرد (گیلانی و فرجی نصیری، بی‌تا، ۲). به این ترتیب، روح ایران‌شهری با فروپاشی ساسانیان از کالبد فرتوت خود کوچ کرده و در کالبد نوینی به زیست خود ادامه داد. در واقع، گفتمان ایران‌شهر، فراتر از جغرافیا و سیاست، به عنوان یک فرهنگ تکامل یافته، هویت و کیستی انسان ایرانی را همواره از نو برمی‌سازد. این‌گونه است که گفتمان ایران‌شهر در برابر تهاجمات تاریخی «استقامت» و «مقاومت» می‌کرد و نسل‌به‌نسل و سینه‌به‌سینه تا امروز دوام و قوام یافته است. در نتیجه می‌توان گفت، گفتمان ایران‌شهر، دچار مرگ نشده است، بلکه تنها «تحول گفتمانی» یافته است.

نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، بازسازی گفتمان سیاسی ایران‌شهر از طریق استخراج و مفصل‌بندی عناصر

۱. نگارندگان، در جستاری با عنوان «تحول در گفتمان سیاسی ایران‌شهری از ایران باستان به ایران اسلامی» که در دست‌نگارش است، این موضوع را بررسی کرده‌اند.

بنیادین آن بود. در همین راستا، ابتدا خاستگاه و تبارشناسی شرایط ظهور تفکر سیاسی در ایران واکاوی شد که در این روند، ظهور مذهب زرتشت و ته‌نشین شدن آن در زندگی اجتماعی آن عصر، به تدریج به گفتمان غالب تبدیل می‌شود و نه تنها سیاست، بلکه کلیت فرهنگ و اجتماع را از خود متأثر می‌سازد. در واقع، ظهور زرتشت سبب تسخیر قدرت و ظهور نسل جدیدی از سیاست‌ورزان در ایران باستان شد.

پس از تبارشناسی شرایط ظهور اندیشه سیاسی در ایران باستان، صورت‌بندی یا بازسازی و بازآفرینی گفتمان سیاسی ایرانشهر بررسی و شرح داده شد. در این راستا، مفهوم شاهنشاهی به‌عنوان دال مرکزی شناسایی شده است؛ به‌گونه‌ای که مفاهیم دیگر بر مدار عنصر شاهنشاهی می‌چرخند. در واقع، شاهنشاه، به‌عنوان قلب گفتمان ایرانشهری به عناصر دیگر حیات می‌بخشد.

سرانجام، در قسمت پایانی، استدلال شد که گفتمان ایرانشهری با فروپاشی ساسانیان دچار مرگ نشده است، بلکه روح آن در کالبد جدیدی به زیست خود ادامه می‌دهد. گفتمان ایرانشهر به‌مثابه روح حاکم بر ایران، موجب استمرار جغرافیایی، فرهنگی، و سیاسی ایران در طول تاریخ شده است. حتی با ظهور و گسترش گفتمان قدرتمند اسلامی، گفتمان ایرانشهر توانسته است «مقاومت» کند؛ به‌گونه‌ای که ایرانشهر در دوره هژمونی گفتمان اسلامی، توسط اندیشمندان و نخبگان آن دوره احیا شد. تاجایی که برآمدن امپراتوری صفوی را می‌توان نتیجه احیا و زنده شدن گفتمان ایرانشهر و آمیختگی آن با مبانی دینی شیعه تفسیر کرد. فراتر از آن، اندیشمندانی همچون طباطبایی بر این نظرند که جنبش مشروطه، خاستگاه ایرانشهری دارد. به این ترتیب است که حتی انقلاب اسلامی را نمی‌توان مجزا از گفتمان ایرانشهری دانست، بلکه با این رخداد، مفهوم ایران و ایرانشهر در مفاهیم «ایران اسلامی» و «ایرانشهر اسلامی» بازآفرینی شدند.*

منابع

- احمدوند، شجاع؛ اسلامی، روح‌الله (۱۴۰۱). اندیشه سیاسی در ایران باستان. تهران: سمت.
- احمدوند، شجاع؛ بخشی، مهدی (۱۴۰۱). بررسی زمینه و پارادایم زبانی در اندیشه سیاسی زرتشت. دوفصلنامه پژوهش سیاست نظری، شماره ۳۱، ۱۶۳-۱۳۹.
- احمدوند، شجاع؛ بردبار، احمدرضا (۱۳۹۸). مبانی دینی دولت در ایران باستان از دوره اساطیری تا دولت هخامنشیان. فصلنامه دولت پژوهی، ۵ (۱۹)، ۸۱-۱۰۶.
- اسلامی، روح‌الله (۱۳۹۴). حکومت‌مندی ایرانشهری: تداوم تکنولوژی‌های قدرت در ایران. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- اسلامی، روح‌الله (۱۳۹۸). شکوه و زوال سیاست در اندیشه ایرانشهری. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- الهی، حسین (۱۳۸۷). گذری به سیر اندیشه سیاسی ایرانیان و نظام آرمانی آن‌ها. فصلنامه تخصصی فقه و تاریخ تمدن، ۵ (۱۸)، ۷۳-۵۱.
- اوستا (۱۳۸۵). گردآورنده و پژوهش: جلیل دوستخواه. تهران: مروارید.
- بویس، مری (۱۳۸۱). زردشتیان؛ باورها و آداب دینی آن‌ها. ترجمه عسکر بهرامی. تهران: انتشارات ققنوس.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۳). تاریخ مسعودی. تصحیح دکتر علی اکبر فیاض. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- پولادی، کمال (۱۳۸۵). تاریخ اندیشه سیاسی در ایران و اسلام. تهران: مرکز.
- پیرنیا، حسن (۱۳۷۷). عصر اساطیری تاریخ ایران. ویراسته سیروس ایزدی. تهران: انتشارات هیرمند.
- پیرویان، ویلیام (۱۳۹۲). سیر تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان. تهران: سمت.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۹). گفتمان و تحلیل گفتمانی. تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۹۰). پساسیاست؛ نظریه و روش. تهران: نشر نی.
- تدین‌راد، علی؛ نجف‌پور، سارا (۱۴۰۱). نامه‌ای برای ایران؛ بررسی نسبت دین، سیاست و ایران‌گرایی در نامه تسر به گشنسپ در چارچوب آرای ماکیاولی. دوفصلنامه پژوهش سیاست نظری، شماره ۳۲، ۲۶۳-۲۳۱.
- تسر (۱۳۵۴). نامه تسر به گشنسپ. تصحیح مجتبی مینوی. تهران: انتشارات خوارزمی.
- توان، حسن؛ و همکاران (۱۴۰۱). سرشت عقلانی شدن در گذر از ایران باستان به ایران اسلامی؛ گذار از جهان‌بینی اسطوره‌ای به جهان‌بینی دینی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۴ (۶۸)، ۱۸۶-۱۵۹.
- جمعی از نویسندگان (۱۴۰۱). اندیشه و سیاست در ایران باستان. جلد اول. تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- جمعی از نویسندگان (۱۴۰۱). اندیشه و سیاست در ایران باستان. جلد دوم. تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- جمعی از نویسندگان (۱۴۰۱). اندیشه و سیاست در ایران باستان. جلد سوم. تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- جمعی از نویسندگان (۱۴۰۱). اندیشه و سیاست در ایران باستان. جلد چهارم. تهران: مؤسسه

مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

حسین خوانی، الهام؛ امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد (۱۳۹۶). تحلیل گفتمانی ابرگفتمان اندیشه سیاسی ایران‌شهری. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، ۸ (۳۳)، ۳۶۱-۳۲۹.

حسینی‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۹). اسلام سیاسی در ایران. قم: دانشگاه مفید.

حسینی‌زاده، محمدعلی؛ رضایی‌پناه، امیر (۱۳۹۵). کیفیت بازنمایی اندیشه ایران‌شهری در سنت تاریخ‌نگاری عصر صفوی (مبانی تکوین دگرباره امر سیاسی). دوفصلنامه تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام، ۷ (۱۳)، ۵۱-۷۹.

حقیقت، سیدصادق (۱۳۹۲). تاریخ عقاید، تاریخ فکری و مطالعات سیاسی. پژوهش سیاست‌نظری، شماره ۱۴، ۱۶۳-۱۴۳.

خرمشاد، محمدباقر؛ اسلامی، روح‌الله (۱۳۹۲). فراز و فرود حکومت‌مندی در عصر ساسانیان (نامه تنسر و کارنامه اردشیر بابکان). فصلنامه جستارهای سیاسی معاصر، ۴ (۸).

دالن، اشک (بی‌تا). فلسفه در ایران باستان؛ آغاز و انجام. فصلنامه علمی تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت، شماره ۱، ۴۹-۴۲.

رجایی، فرهنگ (۱۳۹۵). تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان. تهران: قومس.

رستموندی، تقی (۱۳۸۷). آز و داد: آسیب‌شناسی سیاسی شهریاری در شاهنامه فردوسی. دوفصلنامه تخصصی پژوهش سیاست‌نظری، شماره ۵، ۱۹-۱.

رستگار فسایی، منصور (۱۳۸۱). فردوسی و هویت‌شناسی ایرانی. تهران: طرح نو.

رنجبر جمال‌آبادی، عاطفه (۱۴۰۰). بررسی مضمون تقابلی خرد و آز در اندیشه ایران‌شهری و تداوم آن در بستر سیاسی روایت سمک عیار. پژوهش در تاریخ، شماره ۳۰، ۲۵-۱.

زارع، علی (۱۴۰۳). سیر تفکر فلسفی در ایران باستان با تکیه بر تأثیر زرتشت. نشریه تاریخ‌پژوهی، شماره ۷۳، ۶۲-۴۸.

شالچیان، علی (۱۳۹۸). حکمت و فلسفه در ایران باستان. در دسترس در:

<https://radiofarhang.ir/NewsDetails/?m=060001&n=403977>.

شمس، اسماعیل؛ یزدانی، سهراب (۱۳۸۴). بررسی مفهوم ایران‌زمین و نقش آن در علت وجودی دولت‌ملت ایران. فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۹ (۱)، ۷۷-۹۶.

صیامیان‌گرچی، زهیر و همکاران (۱۳۹۶). مبانی کیهان‌شناختی اندیشه سیاسی ایران‌شهری، با تأکید بر منابع زرتشتی. فصلنامه مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ، شماره ۳۱، ۱۲۸-۱۰۷.

طباطبایی، سیدجواد (۱۴۰۰). درآمدی فلسفی بر تاریخ اندیشه سیاسی در ایران. تهران: کویر.

طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۰). دیباچه‌ای بر نظریه انحطاط ایران. تهران: نگاه معاصر.

طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۵). خواجه نظام‌الملک. تبریز: انتشارات ستوده.

عالم، عبدالرحمن؛ پورپاشا کاسین، علی (۱۳۹۶). مفهوم دولت در اندیشه سیاسی ایران دوره قدیم. فصلنامه سیاست، ۴۷ (۱)، ۹۹-۱۱۸.

عباسی، مسلم (۱۳۹۴). تحول اندیشه سیاسی در ایران باستان. تهران: انتشارات نگاه معاصر.

عضداندلو، حمید (۱۳۸۰). گفتمان و جامعه. تهران: نشر نی.

فردوسی طوسی، ابوالقاسم (۱۳۵۳). شاهنامه. تصحیح ژول مول. تهران: بی‌نا.

- فرخی، حسین (۱۳۸۶). تأملی بر مفهوم «فره» و کارکرد آن؛ حل مسئله مشروعیت قدرت در ایران باستان. حافظ مرداد، شماره ۴۳.
- فرنبرگ دادگی (۱۳۸۰). بندهشن. به کوشش مهرداد بهار. تهران: انتشارات توس، چاپ دوم.
- فروهوشی، بهرام (۱۳۷۴). ایرانویج. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فرهمند، علی (بی تا). خاستگاه سیاست؛ ایران یا یونان؟. مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره (۲۹)، ۲۴۱-۲۴۲.
- فضلی نژاد، احمد (۱۳۹۱). روند تکوین و تکامل مفهوم ایران در گذار از عصر اساطیری به دوران تاریخی. فصلنامه مطالعات ملی، ۱۳(۴)، ۳۱-۵۴.
- فیرحی، داوود (۱۳۸۸). قدرت، دانش، مشروعیت در اسلام. تهران: نی.
- قادری، حاتم؛ رستموندی، تقی (۱۳۸۵). اندیشه ایرانی شهری؛ مختصات و مؤلفه‌های مفهومی. فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)، ۱۶(۵۹)، ۱۴۸-۱۲۳.
- کاظمی، احسان؛ رومی، فرشاد (۱۳۹۸). بازآفرینی گفتمانی نظریه‌ی سیاسی؛ از یونان باستان تا پست مدرنیسم. تهران: عقل سرخ.
- کسرای، محمدسالار (۱۳۸۹). فرمانروایی توأمان: حکومت و مشروعیت در ایران باستان. فصلنامه سیاست، ۴۰(۲)، ۱۸۹-۲۰۸.
- کسرای، محمدسالار؛ پوزش شیرازی، علی (۱۳۸۷). نظریه گفتمان لاکلاو و موف؛ ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی. فصلنامه سیاست، ۳۹(۳)، ۳۶۰-۳۳۹.
- کلانتری، عبدالحسین (۱۳۹۱). گفتمان از سه منظر؛ زبان شناختی، فلسفی و جامعه‌شناختی. تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- کوهکن، محمودرضا (۱۳۹۵). بررسی تأثیر یکتاگرایی آیین زرتشت بر تفکر سیاسی در ایران. کنگره بین‌المللی علوم اسلامی، علوم انسانی.
- کوهکن، محمودرضا (۱۳۹۶). ایران‌شهر: روند تبیین اندیشه سیاسی ایرانی شهری (ایران باستان). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- کورت، آملی (۱۳۸۵). هخامنشیان. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر. تهران: ققنوس.
- گیلانی، نجم‌الدین؛ فرجی نصیری، شهریار (بی تا). اندیشه سیاسی خواجه نظام‌الملک: تلفیقی از ایران‌گرایی و اسلام‌گرایی. بی جا.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۲). پیدایش هویت ایرانی و تطور مفهوم کشور در ایران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۵(۲)، ۱۳۸-۱۲۱.
- مشکور، محمدجواد (۱۳۸۱). تاریخ ایران زمین. تهران: انتشارات صفار.
- منصورزاده، محمدباقر؛ امینی، علی‌اکبر (۱۳۹۹). بررسی مقایسه‌ای مفهوم عدالت در اندیشه ایرانی شهری و انقلاب اسلامی. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۰)، ۸۳-۱۰۲.
- ویسهوفر، یوزف (۱۳۷۷). ایران باستان. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر. تهران: ققنوس.
- هرودت (۱۳۶۲). تاریخ هرودت. ترجمه وحید مازندرانی. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- هینلز، جان (۱۳۹۱). شناخت اساطیر ایران. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی. تهران: نشر چشمه.
- هینتس، والتر (۱۳۸۸). داریوش و ایرانیان. ترجمه پرویز رجبی. تهران: نشر ماهی.
- یشت‌ها (۱۳۹۴). گردآوری و تألیف ابراهیم پورداود. تهران: مؤسسه انتشارات آگاه.

یورگسن، ماریان؛ فیلیس، لوئیز (۱۳۸۹). نظریه و روش در تحلیل گفتمان. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نی.

Ferrero, M. (2021-10-07). From Polytheism to Monotheism: Zoroaster and Some Economic Theory. *Homo Oeconomicus*. Springer Science and Business Media LLC. doi:10.1007/s41412-021-00113-4. ISSN 0943-0180.

Soudavar, A. (2005). *The Aura of Kings*. Houston: Mirak Publishers.

Malandra, W.W. (1983). *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and the Achaemenid*. Minnesota Publications in the Humanities.

Yarshater, E. (1983). *Cambridge History of Iran*. Vol. III: Seleucid, Parthian and Sassanian Periods. Cambridge University Press.